

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

1876-1877 OSMANLI-RUS HARBİNDE
KÜRT AŞİRETLERİNİN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKREM ALTUN

İstanbul Haziran 2024

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

1876-1877 OSMANLI-RUS HARBİNDE
KÜRT AŞİRETLERİNİN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKREM ALTUN

200017054

Danışman: Ayşem Biriz Karaçay

İstanbul Haziran 2024

Etik Beyan

Hazırlanan bu çalışmada Yüksek Öğrenim Kurumunun ve İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin Yüksek Lisans Yönetmeliğinde belirtilen esaslar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca çalışma hazırlanırken bilimsel etik kurallarını ihlal etmediğimi, istifade edilen kaynakları belirttiğimi ve herhangi bir kaynaktan ayrıntılı alıntı yapmadığımı ifade etmek isterim. Bu çalışmanın içerdiği tüm konular kendi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan.....	3
ÖZET.....	6
ABSTRACT.....	7
KISALTMALAR.....	8
Giriş.....	1
I. BÖLÜM.....	5
1. 93 Harbi ile İlgili Bilgi Kaynakları.....	5
1.1 Mehmet Arif: Başımıza Gelenler.....	5
1.2 Ahmet Rıfat: 93 Harbi Faciası.....	6
1.3 Ahmet Muhtar Paşa: Sergüzeşt-i Hayatım.....	7
1.4 Ahmet Mithad Efendi: Zübdetü'l Hakayık.....	10
1.5 Ahmet Saib.....	12
II. BÖLÜM.....	14
2.1 93 Harbine Giden süreç.....	14
2.2 Rusya'nın 93 Harbi Öncesi Kürt Politikası.....	17
2.3 Osmanlı'nın Kafkasya Politikası.....	22
III. BÖLÜM.....	25
3.1 Kürtler'de Aşiret Yapısı.....	25
3.2 Osmanlı Kürt İlişkileri.....	29
3.4 Osmanlı-İran-Rus Devletleri Arasında Savaş ve Antlaşmalarda Hudut ve Kürt Aşiretleri Meselesi.....	39
IV. BÖLÜM.....	44
4. Savaşa Katılan Kürt Aşiret ve Şeyhleri.....	44
4.1 Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Harbe Katılması.....	47
4.2 Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Savaştan Çekilmesi.....	53

4.3 Bedirhaniler Aşireti.....	56
4.4 93 Harbi'nde Bedirhaniler.....	59
4.5 Savaşta Taraf Değişiren	
Aşiret Zilanlılar	62
4.6 Kürtler'de En Güçlü Dergah: Norşin Dergahı ve Osmanlı-Rus Harbi	64
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	72

ÖZET

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın başlatmış olduğu merkezileşme politikasının etkisi kendini en net Kürtler üzerinde gösterdi. Osmanlı bu politikasının gereği olarak uzun yıllar bölgede hüküm süren Kürt mirliklerini tasfiye etmişti. Bu tasfiye ile imparatorluğun doğusunda oluşan idari boşluk yeni bir merkez-taşra ilişkisini zorunlu kıldı. Osmanlı kendisi için tehdit olarak gördüğü güçlü Kürt mirliklerini ortadan kaldırırken bölgenin yeni aktörleri olan aşiretler ve şeyhler yola devam etmek zorunda kaldı. Osmanlı için sorunlu bir sınır bölgesi olan Osmanlı-Rus-İran üçgeninde bu yeni yerel aktörlerin özelde Osmanlı ile genelde ise Rusya ve İran ile ilişkileri Osmanlı'nın doğu sınırları politikasını yeniden şekillendirmek zorunda bıraktı.

Bu çalışmada İmparatorluğun merkezileşme politikası sonrası Kürt sosyolojisinde ortaya çıkan bu yeni aktörler ile girdiği ilk büyük savaş olan 93 Harbi ile bu merkezileşme sonrası aktörlerin İmparatorluk için olumlu ve olumsuz sonuçlarını görmeye çalışılmıştır. Zira bu savaşın sonucu Osmanlı'nın yeni sınırlarını belirlemekle kalmayacak bölgedeki yeni aktörler olan Kürt Şeyh ve aşiretler ile nasıl bir siyaset izleyeceğini de belirleyecekti. İsmi "93 Harbinde Kürt Aşiret ve Şeyhlerinin Rolü" olarak belirlenen bu çalışmada, savaş Kürt aşiretlerinin sava katılım ve katkıları üzerinden, bu yeni Kürt sosyolojisinin merkezileşen devlet otoritesi ile uyumunu tartışılacak.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı merkezileşmesi, Rusya, Kürt Aşiretleri, Kürt Şeyhleri

ABSTRACT

The impact of the centralization policy initiated of the Ottoman Empire from the 19th century onwards was most clearly visible on the Kurds. As part of this policy, the Ottomans liquidated the Kurdish mirliks that had ruled the region for many years. The administrative gap created in the east of the empire by this liquidation obliged a new center-periphery relationship. While the Ottoman Empire perceived the powerful Kurdish mirliks as a threat and eliminated them, the new actors of the region, the tribes and sheikhs had to move on. In the Ottoman-Russian-Iranian triangle, which was a problematic border region for the Ottoman Empire, the relations of these new local actors with the Ottoman Empire in particular and with Russia and Iran in general forced the Ottoman Empire to reshape its eastern borders policy. the '93 war

In this study, it was tried to see the positive and negative results of these new actors that emerged in Kurdish sociology after the centralization policy of the Empire and the first major war it entered, the War of 93, and the actors after this centralization for the Empire. Because the outcome of this war would not only determine the new borders of the Ottoman Empire, but also the policy it would pursue with the new actors in the region, the Kurdish Sheikhs and tribes. In this study, which is named “The Role of Kurdish Tribes and Sheikhs in the War of 93”, the harmony of this new Kurdish sociology with the centralized state authority will be discussed through the participation and contributions of Kurdish tribes in the war.

Key Words: Ottoman centralization, Russia, Kurdish Tribes, Kurdish Sheikhs

KISALTMALAR

BOA. BEO. : Bab-1 Ali Evrak Odası

MKT.UM. : Umum Vilayet Evrakı

BOA. DH. MKT. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

BOA. DH. TKIK. M. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti

BOA. HAT. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun

BOA. HR. SYS. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım

BOA. HR.TO. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası B

OA. İ.DH. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye

BOA. MV. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları

BOA. Y.A.HUS. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat

BOA. Y.MTV. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı

BOA. Y.PRK. ASK. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat

BOA. Y.PRK. DH. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

ED. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Age.: Adı Geçen eser

Giriş

1800'lü yıllarından başından itibaren Orta, Yakın doğu ve Kafkas ülkeleri ve bu bölgelerde yaşayan halkların siyasal tarihinde Rusya'nın yeri gittikçe güçlendi. Bölgedeki en büyük iki devlet olan Osmanlı ve İran ile girdikleri savaşlara baktığımızda Rusya'nın amacının sadece yayılma politikası ile açıklamanın yeterli olmadığını görmek mümkün. Rusya başlarda Kafkasya bölgesini kontrolü altına almakla yetinse de ileriki yıllarda bununla sınırlı kalmayacağını sinyallerini veriyordu. Bu noktada Rusya Kafkasya'nın ilerisi için nasıl bir politika izleyeceğini daha çok bölgedeki en büyük rakibi olan İngilizlerin bölge politikasına göre şekillendiriyordu. Zira İngiltere'nin Orta Asya'da siyasal ve ekonomik nüfusu azımsanmayacak kadar büyüktü. Rusya tarih boyunca geniş bir coğrafyaya hükmetmesi görece avantaj olarak görülse de idari açıdan oldukça büyük zorlukları vardı. Merkezi yönetimden uzak coğrafyaları idari açıdan tamamen kontrol altında tutmak, hem askeri kapasite açısından hem de lojistik açıdan oldukça zordu.

Rusya bu noktadaki açığını kapatmanın görece daha maliyetsiz bir yolunu bulmuştu, o da merkezden uzak olan ve kontrol etmek istediği coğrafyalarda bölge halkını sosyal ve siyasal olarak kendi tarafına çekmek. Özellikle Rusya, İran ve Osmanlı üçgeninde bulunan Doğu Anadolu Rusya'nın bu politikası için bir laboratuvar hükmündeydi. Bu çerçevede Rusya 19. yy'dan itibaren Erzurum, Kars ve Urmiye gibi şehirlerde konsolosluklar açmış ve buralara hem askeri hem de sosyal ilişkiler açısından tecrübeli diplomatlar gönderiyordu. Özellikle Kırım savaşından sonra Rusya'nın bölgedeki konsolosluk faaliyetlerinin oldukça arttırdığını görmek mümkün. Türkiye'nin Doğu Anadolu'su ile İran'ın Kuzeybatı kesimini kapsayan alanda yaşayan Kürtler, Asuriler ve Ermeniler Rusya tarafından yakın markaja alınmıştı. (Averyanov, 2010, s. 10) Fakat bölgedeki en büyük nüfusa sahip olan Kürtler ile çok daha yakından ilgileniyordu. Bu bağlamda Kürt aşiretlerinin demografisinden ticari ilişkilerine kadar birçok sosyal detay, bölgedeki Rus konsoloslukları üzerinden çalışan Rus şarkiyatçıların ajandasında not ediliyordu. Rus askeri kanadının bu anlamda Kürtlere olan yakın ilgisi 19 yy. ortalarına doğru iyice kendini göstermişti.

Gelecekteki muhtemel Rus-Türk savaşında Kürtlerin dahil olması ve tutunacakları tavır konusu Rus Diplomatların ve askeri kademenin önemle üzerinde durduğu bir araştırma ve tartışma konusuydu. Ruslara göre bu incelemeler aynı zamanda Kürt hareketlerinde Rus taraftarı bir eğilime hizmet etmeliydi. Ruslar aynı zamanda Osmanlı'nın bölgede Kürt aşiretleri özelinde ne yaptığını da yakından takip ediyordu. Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu bölgesindeki siyasal ve askeri politikasını değerlendirmek ve takip etmek için Kafkas Askeri İdaresini kurdu. Bu idarenin asıl misyonu Kürtlerin Rusya ile tüm yüzyıl boyunca olan ilişkilerini, bölgenin siyasal yapısında yakın gelecekteki rolünü belirlemek ve buna göre strateji geliştirmektir. (Averyanov, 2010, s. 16)

Rusya daha erken yıllardan itibaren bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmenin zor olduğunu görüyordu. Kürtlerin Müslüman olması bunu zorlaştıran en önemli faktörlerden birisiydi. Rusya'nın bölgenin demografisi ile ilgili olan kaygılarının benzerini Osmanlı Devleti¹ de taşıyordu. Fakat Osmanlı'nın Kürtlerin Müslüman olmalarına olan güveni Ruslardan daha rahat davranmalarını sağlıyordu. Bu noktada Rusların gerisinde kalan Osmanlı siyaseti savaş başladıktan sonra durumu kurtarmak için bazı aşiret liderleri ve dini liderleri yanına çekse de savaşı kaybetmekten kendini kurtaramadı. Neticede bir yıldan fazla süren ve tarihe 93 Harbi olarak kayda geçen Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti sadece savaşı kaybetmedi, bunun yanında toprak ve bölgede önemli bir demografik güce sahip bazı Kürt aşiretlerinin desteğini de Rusya'ya kattı.

Bu çalışmada hem Osmanlı hem de Rusya açısından son derece önemli olan 93 Harbinin sonucunu etkileyen bölgenin en önemli demografik aktörü olan Kürt aşiretlerinin savaştaki rollerini ya da diğer bir ifade ile savaşın sonucuna olan etkilerini tartışılacak. Çok fazla Kürt aşireti olduğundan ve çalışmanın imkanlarını da dikkate aldığımızda bu aşiretler içinden sadece dört tanesini değerlendireceğiz. Bunlardan ilki Kürtler arasında Nehri Ailesi olarak bilinen ve temsiliyeti Şeyh Ubeydullah Nehri'nin yaptığı Hakkari bölgesinde büyük bir nüfusa sahip aynı zamanda Kürtler arasında

¹ Çalışmanın devamında "Osmanlı Devleti" ibaresi yerine aynı anlama gelen ama istifa edilen referanslarda kullanılan "Osmanlı İdaresi" ve Osmanlı Hükümeti" ifadeleri de kullanılacaktır.

Nakşibendiliğin Halidi² kolunu temsil eden bir aile. Şeyh Ubeydullah'ın sahip olduğu dini lider kimliği onu bölgede büyük bir nüfusa sahip olmayı sağladı. 93 harbine giden süreçte Osmanlı yönetimi Şeyh Ubeydullah'ın bu nüfusundan yararlanmak istedi ve bu konuda Sultan Abdülhamid kendisine savaşa Osmanlı lehine katkı sunması için bizzat talepte bulundu. Şeyh Ubeydullah'ın başta beş bin asker ile katılması daha sonra savaştan çekilmesi dindar Kürtler ile Osmanlı idaresi ilişkileri bağlamında son derece önemli.

Çalışmaya konu ettiğimiz ikinci aşiret ise Kürt tarihinde isimleri en çok zikredilen geç Osmanlı döneminde önemli politik aktörlerden biri kabul edilen Bedirhani aşiretidir. Uzun yıllar Cizre bölgesinde bir Kürt Beyliği olan Bedirhaniler Kürt Mirliklerinin³ dağıtılması sonrası daha çok bir aşiret yapısında varlıklarını devam ettiren Bedirhaniler 93 Harbine iştirak ettiler. 1847'de Osmanlıya isyan eden bir ailenin 1877'de Osmanlı tarafında savaşa katılması durumu Bedirhanileri çalışmamıza konu etmiştir.

Çalışmada üçüncü aşiret olarak ele aldığımız aşiret ise Zilanlı aşiretidir. Bu aşiretin konumuz bağlamındaki önemi ise büyük bölümü Rusya'nın sınırları içinde yaşayan bir Kürt aşireti olması ve savaş esnasında taraf değiştiren tek aşiret olması. Bu Kürt aşiretinin savaş esnasında taraf değiştirmesinin sebep ve sonuçları siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından büyük önem taşımaktadır.

² Halidilik Nakşibendi tarikatının bir kolu olup Caf aşiretine mensup Kürt alim Mevlana Halid Şehrezori(1779-1827) tarafından kurulmuştur. Nakşibendiliğin Kürtler arasında yayılmasını sağlayan Mevlana Halid tarikatta önemli değişiklikler yaptığı için kendisinden sonra tarikat Halidi ismi ile anıldı. Mevlana Halid ile beraber Kürtler arasında tamamen dini eğitim veren Kadirilik tarikatının etkisi giderek azaldı yerine sosyal ve siyasal meseleler ile yakından ilgilenen ve kısmen daha politik olan Halidi tarikatı güçlendi.

³ Kürt emirlikleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yerel hânedanlar tarafından yönetilen ve kendi iç düzenlerini sürdüren aşiret konfederasyonlarıydı. Bu emirlikler, 1338 ile 1855 yılları arasında Kürtlerin yoğun olduğu yerlerde varlık göstermiştir. Kürt Emirlikleri, hem askeri güç hem de bürokratik yapı açısından yerel otoriteleri elinde bulunduruyordu. Çalışmamızın devamında bazen bazen “Kürt Mirlikleri” bazen de “Kürt Emirlikleri” olarak kullanılacaktır.

Çalışmanın son grup örneği ise Bitlis Norşin merkezli Nakşibendi Kürt Şeyhleri. Norşinli Kürt şeyhler, Nehrili Şeyh Ubeydullah'ın aksine savaşta Osmanlıya koşulsuz bir destek sunuyorlar. Bu koşulsuz desteğin arkasındaki dini ve siyasi gerekçeler konu bağlamında önemli veriler sunmaktadır.

Fiili olarak yaklaşık bir yıl (24 Nis 1877 – 3 Mar 1878) süren Osmanlı-Rus harbi ile ilgili bilgi kaynakları oldukça sınırlı. Savaşa katılan iki devletin de merkezine uzak olması ve iletişim araçlarının son derece kısıtlı olduğu bir zamanda olması bu bilgi kaynaklarının sınırlı kalmasında en etkili etmenler oldu. 93 Osmanlı-Rus harbi ile ilgili birçok çalışma olsa da bu savaşta Kürt aşiret ve dini liderlerin rolü ile ilgili literatüre katkı sunan çok az çalışma var. Bunlar arasında en önemli referans P. İ. Averyanov'un "19. yy. Osmanlı-İran-Rus Savaşlarında Kürtler" isimli çalışmasıdır. 93 Harbine tanıklık eden Rus subay Averyanov'un günlük notlarından oluşan bu kitap, literatür ile ilgili elimizdeki en kapsamlı çalışmadır. Bu eser dışında kalan bilgi kaynakları oldukça sınırlıdır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen savaş hattından çekilen telgraflar, savaşta cephede aktif görev almış bazı askerlerin sonradan yazdıkları anı kitapları, dönemle ilgili önemli bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağladı.

I . BÖLÜM

1. 93 Harbi ile İlgili Bilgi Kaynakları

1.1 Mehmet Arif: Başımıza Gelenler

Mehmed Arif 1845 tarihinde Erzurum’da dünya geldi. 1861 yılına kadar Doğduğu Erzurum’da tahsiline devam eder. Aynı sene içinde Dördüncü Ordunun komuta merkezi olan Erzurum Eyaleti Ordu Meclis-i Tahrirat Odasına işe başlar. Daha sonra ordu merkezinin Erzincan’a taşınmasıyla Erzurum Eyaleti Tahrirat odasında işine devam eder. Devam eden yıllarda Meclis Başkitabetin’de ve Meclis sorgu hakimliğinde çalışır.⁴ Mehmet Arif’in aldığı sorumluluklarda başarılı olması kısa sürede özellikle ordu işlerinde hızla yükselmeye başladı. 1877’de Anadolu Ordu-u Hümayun Kumandanı Mareşal Ahmed Muhtar Paşa’nın mühimme baş kitabetine tayin edilir ve savaşın sonuna kadar bu görevini devam ettirir.

Mehmed Arif savaş boyunca Ahmed Muhtar Paşa’nın baş kitabetinde olduğu için neredeyse savaş alanındaki bütün olayları detayları ile not eder. Tutulan bu raporlar bir açıdan savaşın nasıl gittiğini ve nelerin eksik olduğunu aktarırken bir yandan da 93 Harbi ile ilgili tarihin en önemli bilgi kaynağını kayda geçiriyordu. Mehmed Arif bütün bu raporları ve gözlemlerini yazarken savaş esnasında nerelerde hata yapıldığını

⁴ Akyıldız, Ali “Mehmed Ârif Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yay. İstanbul. c.28, 2003, s.443.

da görüyor ve bunları raporlarına yazıyordu. Mehmed Arif Osmanlı-Rus harbinin kaybedilmesinin yıllarca hazmedemediği için savaş esnasında şahit oldukları yanlışları bütün detayları ile kitap halinde basmak ister. İsmi “Başımıza Gelenler” olan bu kitap ilk baskısını 1903’te Mısır’da yaptı ve kitabın özsözünde neden kitaplaştırdığından şu şekilde bahseder:

Şayet gördüklerimizi yazmazsak, savaş hadiselerimizin ilme ve askerliğe ait kısmında gelen nesilleri habersiz bırakarak vatandaşlık vazifesini yerine getirmemiş olurlar. Bunun günah ve vebalinin ağırlık derecesini onların ölçüp hesap etmeleri gerekir... O zaman, içinde bulunduğumuz asırda başımıza gelen siyasi belaların her çeşidine gelecek nesillerin de fazlasıyla uğraşacaklarında şüphe yoktur. Görüp geçirdiğimiz sıkıntılardan ve meydana gelme sebeplerinden kendilerini haberdar edip uyanık tutmak mecburiyetindeyiz. (Arif, 2019, ss. 13-16)

Mehmed Arif’in bu saikle kaleme aldığı “Başımıza Gelenler” eseri bugün elimizde 93 Harbi ile ilgili en önemli kaynaklardan birisidir.

1.2 Ahmet Rifat: 93 Harbi Faciası

1851 yılında Manastır’da doğan Mehmet Rifat, 1872 yılında Harp Okulu’ndan kurmay yüz başı rütbesi ile mezun oldu. Aynı yıl buraya öğretmen olarak tayin edildi. Sultan Abdülaziz’in halli vakası sırasında Süleyman Hüsnü Paşa’nın tertip ettiği öğrenci taburunun başında görev aldı.⁵ Bu olaydan sonra rütbesi Binbaşılığa yükseltilerek Anadolu Cephesi’ne tayin edilmiştir. Kars’ın müdafaası sırasında esir düşmüş, ancak savaşın bitmesinden sonra Eylül 1878’de İstanbul’a döndü.⁶ Savaşta

⁵ Rifat Uçarol, Ahmet Muhtar Paşa, Derin Yayınları, İstanbul, 2015. S. 448

⁶ Kahraman, Alim “Mehmet Rifat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yay. İstanbul. cilt 28, 2003, s.519.

aktif olarak cephede görev alan Mehmet Rifat savaştan sonra iki yıl süren 93 Harbi ile ilgili *93 Harbi Faciası* adında bir eser kaleme alıyor.

Fakat Sultan Abdülaziz'in hallinde görev almış olması sebebiyle II. Abdülhamid tarafından kaymakamlık rütbesi ile Şam'a sürülmüştür. Bu görevi esnasında 1907 yılında Halep'te vefat etmiştir.

Mehmet Rifat aynı zamanda edebiyatla da yakından ilgilidir. Bu ilgisinde Namık Kemal'in etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir.¹²⁹ İlk olarak *İbret* gazetesinde "bir asker" mahlası ile yazılar kaleme almıştır. 1873-79 yılları arasında ortaya koyduğu eserlerle son dönem Osmanlı tiyatro edebiyatına katkısı büyüktür.⁷

Bu çalışmada da istifade edilecek olan *93 Harbi Faciası* adlı eseri ilk olarak 1959'da *Tarih ve Coğrafya Dünyası* dergisinde yayınlanmıştır. Ahmet Rifat bu eserde, Osmanlı ordusunun o günkü durumu hakkında çarpıcı notlar paylaşmaktadır. Bu notlar özellikle ordu teşkilatı, ordu komutası, asker kaynakları, lojistik altyapı ve Osmanlı ordusunun eksik tarafları üzerinde durmaktadır. Ahmet Rifat'ın bu eseri bunun yanında bölgede yaşayan halkın günlük yaşamı hakkında ve savaş yıllarındaki durumuna dair bilgiler de vermektedir. Ahmet Rifat gördüklerini aktarırken olaylara genel anlamda eleştirel bir dille yaklaşarak, yenilginin ve savaş sonucunda çıkan bu kötü neticenin sebebini cesaretle eleştirmiştir. Bu çalışmamızda özellik bu eserden fazlasıyla istifade ettik.

1.3 Ahmet Muhtar Paşa: Sergüzeşt-i Hayatım

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bursa'da dünyaya geldi. 1860 yılında birincilik ile bitirdiği Harp Okulu'ndan kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu.⁸ 1867 yılında Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid ile birlikte Avrupa seyahatine çıkmıştır.¹¹⁹ Mezun olduktan kısa süre sonra ilk görev yeri olan Yemen'de gösterdiği başarılar

⁷ Alim Kahraman, s. 520.

⁸ Uçarol, Rifat "Gazi Ahmet Muhtar Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Yay. İstanbul. cilt 13, 1996, s.445.

sonucu rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir. Yaklaşık üç yıl sonra da rütbesi Yemen valisi ve kumanda vekilliği olarak yenilenmiştir. 1873'de ise aynı görevle Girit'e tayin edilmiştir. Bir sene sonra 4. Ordu Müşirliği ve Erzurum valiliğine atanmıştır ve bu görevi esnasında olası bir Rus saldırısına karşı bu bölgede askeri çalışmalar yapmıştır.⁹

Bu gelişmelerden iki sene sonra yani 1876 yılında Sultan Abdülaziz tahtından edilmiş ve yerine V. Murad geçmiştir. Yönetimde yaşanan sıkıntılarla birlikte artan Bosna Hersek isyanlarını bastırmak için bölgeye intikal etmiştir. Bu arada hazırlanmakta olan İstanbul Konferansı'nda bildirilecek talep ve tavizlerle ilgili olarak Seraskerliğe telgraf çekerek fikrini bildirmesi ve Rusya ile olası bir savaş ihtimalindense barış üzerinde durulması gerektiğini bildirmiştir.

Ahmet Muhtar Paşa Balkanlar'daki durumu gördükten sonra Rusya'nın aynı anda iki cephede(Balkanlar ve Kafkasya) savaş çıkarma niyetinde olduğunu görüyor ve böyle bir durumda Osmanlı'nın iki cephede aynı anda savaşmakta zorlanacağını görüyor ve bunu bir rapor olarak padişaha sunuyor. Bu rapor II. Abdülhamid'in hoşuna gitmemiş ve görevden alınmıştır.¹⁰

Muhtar Paşa kısa bir süre sonra tekrar görevine getirilmiş, savaş çıkma ihtimali kesinleşince Kafkasya Ordusu Umum Kumandanı olarak Anadolu'ya atanmıştır. 7 Nisan 1877 yılında bölgeye vararak savaş hazırlıklarına başlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa savaş hazırlıkları çerçevesinde yaptığı en kritik görev Kürt aşiretleri arasında dolaşıp savaş için asker toplamaktır. Aşiretlerin tavrı ile ilgili sık sık İstanbul'a gönderdiği raporlarda başta ümitli olsa da savaş başladığında umduğunu bulamamış ve büyük hayal kırıklığı yaşamıştı.

Harp ilk günlerde Rusların lehine gelişme gösterse de, 21 Haziran Halyas Muharebesi'yle birlikte Muhtar Paşa kontrolü ele geçirdi. Bu durum Zivin (25- 27 Haziran), Gedikler (25 Ağustos), Yahniler (4 Ekim) muharebeleriyle devam etti. Ancak Rusların takviye alması ile birlikte ordusunda bulunan eksiklikleri temin edemeyen Muhtar Paşa Ekim ortası ile birlikte gerilemeye başladı. Kasım 1877'de

⁹ Uçarol, Rifat *a.g.m.* s.446.

¹⁰ Uçarol, Rifat *a.g.m.* s.447

Erzurum'a çekilerek burada bir savunma hattı oluşturdu. Fakat Kasım ortasında Kars'ın Rusların eline geçmesiyle birlikte Anadolu Cephesi büyük ölçüde başarısızlığa uğramış oldu. Kışın gelmesiyle harp Anadolu Cephesi'nde yavaşladı ve sonuçta 9 Ocak 1878'de Muhtar Paşa İstanbul'a çağrılarak buradaki görevinden azledildi.

Muhtar Paşa 17 Ocak 1878 yılında İstanbul'a vardı ve Çatalca istihkâmlarına başkumandan olarak atandı. Bu bölge için önerdiği taktik konusunda II. Abdülhamid ile arasında anlaşmazlık çıktı. Muhtar Paşa planında ısrarcı olunca II. Abdülhamid'in emriyle 29 Mart'ta görevden alınarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye başkanlığına getirildi.¹¹ Bundan sonra 1880 baharına kadar genel olarak Balkanlarda görev aldı. 1880 yılında tüm görevlerinden azledilerek Teftiş-i Askerî Komisyonu başkan vekili oldu.

1882 yılında İngilizlerle yaşanan Mısır krizinde ülkeyi temsil etmesi için Mısır fevkalade komiserliğine tayin edildi. Bir süre sonra İngiltere'nin temsilcilerini bölgeden çekmesine rağmen II. Abdülhamid, Muhtar Paşa'nın İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Paşa ancak II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İstanbul'a dönebildi.¹²

İstanbul'a geldikten sonra 13 Eylül 1908'de Meclis-i Mehamm-ı Harbiyye üyeliğine, 16 Aralık'ta da Ayan Meclisi üyeliği ve başkan vekilliğine tayin edildi. 1909 yılında 31 Mart ve II. Abdülhamid'in halli olaylarında aktif olarak yer aldı. 3 Aralık 1909 yılında emekli oldu. Fakat 1912'de İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin artması üzerine güvenilir bir profil olduğu için kendisine sadrazamlık rütbesi verildi. Bu görevde iken Bahriye Nazırı oğlu Mahmut Muhtar Paşa ile yeni hükümeti kurdu.

Bu görevde en önemli amacı düzeni tesis etmek ve devletin Balkan savaşına girmesini engellemeye çalışmak olmuş, fakat bu gayesinde başarılı olamayarak 29 Ekim 1912 yılında sadrazamlıktan istifa etmiştir. Daha sonra tekrar iktidarı eline alan İttihat ve Terakki ile arası açılmış ve Balkan yenilgisinden sorumlu tutulmuştur. 12 Temmuz

¹¹ Rifat Uçarol, *a.g.m.* s.448

¹² Rifat Uçarol, *a.g.m.* s.448

1914'te mahkemeye verilmişse de Divan-i Ali'nin 2 Ağustos'ta kapatılması sebebiyle davası görülememiştir. 21 Ocak 1919'da İstanbul'da vefat etmiştir.¹³

Gazi Ahmed Muhtar Paşa o yıllara ait şahit olduklarını kaleme almış nadir askerlerdendir. İki ciltten oluşan ve “Serguzeşti Hayatım” ismini verdiği bu anıların ilk cildinde 1839-1876 yılları arasında Muhtar Paşa'nın askerlik döneminin ilk on beş yılını ihtiva eden siyasal ve askeri gelişmeler aktarılıyor. Eserin ikinci cildi ise "93 Harbi" yıllarında (1877-1878) doğu cephesini anlatıyor. Muhtar Paşa baştan beri bu savaşa karşı olmasından dolayı gözlemlerini objektif ve çoğu zamanda eleştirel bir dille kaleme almış. Savaş esnasındaki askeri problem ve hataların yanında savaşa giden süreçte yapılan diplomatik hatalara da özenle yer vermiş bu iki ciltlik eserinde.

1.4 Ahmet Mithad Efendi: Zübdetü'l Hakayık

Tanzimat dönemi yazarlarından olan Ahmet Mithad Efendi 1844'te İstanbul'da dünya geldi. Türk edebiyatının gerçek anlamda ilk popüler yazarı kabul edilen Ahmet Mithad Efendi çok sayıda hikaye ve roman kaleme almıştır. Toplumsal hayata ve siyasi atmosfere yer verdiğinden dolayı Ahmet Mithad Efendi'nin çalışmaları, kendi döneminin toplumuna ilişkin bilgilerin bulunabileceği önemli kaynak niteliğindedirler.¹⁴

Kendisine tevdi edilen farklı memurluk vazifeleri sonrasında İstanbul'a dönerek kendini yazmaya verecek ve Doğu-Batı sentezini karşılaştırmalı bir biçimde eserlerine yansıtacaktır. 1873'te “Duvardan Bir Seda” isimli makalesinde materyalistliği ve tenasüh inancını savunması bahane edilerek, Namık Kemal ve Ebuuzziya Tefvik ile beraber Rodos adasına sürgün edilir. 1876'da Padişah Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra çıkan af kanunu ile İstanbul'a geri döner, yayıncı ve yazarlık

¹³ Rifat Uçarol, *a.g.m.* s.448

¹⁴ Azizoğlu , Nahide İrem. (2022), Ahmet Mithad Efendi Romanında Memuriyet ve Yönetim Algısı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (36), 225-242

hayatına devam eder. 1877'de Üss-i İnkılâp adlı kitabındaki fikirleri, Sultan Abdülhamit tarafından takdir edilince Takvim-i Vekayi müdürlüğünde kendisine görev verilir. Bu yeni konumu, Yeni Osmanlılar ile fikir ayrılığına düşmesine ve sert bir şekilde eleştirilmesine sebep olan yeni bir süreci başlatmıştır.¹⁵ (Miyasoğlu, 2017, ss. 21-27)

Ahmet Mithat'ın çalışmalarında toplumla ilgili problemleri doğru tesbit etmesinin ve çözüm önerileri sunabilmesinin nedeni, gazeteci olmasının yanında kendisinin padişahla olan yakın ilişkileri sonucunda Stockholm'deki Sekizinci Şarkiyatçılar Kongresi'ne Osmanlı mümesili olarak seçilmesidir. Böylece Avrupa'yı yakından gözlemleme ve diğer ülkelerden gelen devlet temsilcileri ile iletişim kurma imkanı bulmuştur.¹⁶

Ahmet Mithat'ın eserlerinde eğitime ve öğretme amacıyla halkın seviyesine yakın bir dil kullanması kendisine edebiyatçı olmadığı yönünde eleştiri almasına sebep olmuştur. Fakat daha gerçekçi bir değerlendirme yapıldığı zaman Ahmet Mithat'ın Meşrutiyet'i Batı modernizminin kopyası olarak görmediği ve ilerlemenin hem toplumsal, hem iktisadi ve hem de kültürel dayanakları olduğunu savunduğu görülmektedir.¹⁷

Ahmet Mithat, öğretici yazı tarzı ile toplumu yakından incelemiş ve bu sayede Batı taklitçiliğini, alafangalık, kendine ait değerlerini hür görme ve Batıya ait olan değerleri fazla yüceltme, Batı ilerlemeciliğine aşırı bağlılık, muhakemesizce taklit etme gibi dönemin problemlerinin altını çizmiş. Toplumdaki bu kültürel yozlaşmayı, eserlerinde detaylandırarak kaleme almış ve bu olumsuz tablo karşısında yeni nesillere örnek olabilecek özellikte donanımlı, bilgi sahibi ve ahlaklı kişiliklere yer vermiştir.¹⁸

¹⁵ Miyasoğlu, E. (2017). Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi. Yayına hazırlayan M. Miyasoğlu, Ahmet Midhat Efendi Armağanı içinde (ss. 19-34). İstanbul.

¹⁶ Findley, C. (1999). Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 12

¹⁷ Şerif Mardin, (1992). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 163

¹⁸ Özdemir, M. ve Göçen, G. (2014). Ahmet Midhat Efendi ve “Felâton Bey ile Rakım Efendi” Romanında Değerler Eğitimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(31), 215-240.

Ahmet Mithat Efendi kaleme aldığı eserlerinde çoğunlukla toplumsal ilişkileri ve buna bağlı olarak devlet yönetici ve memurların nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur. Yöneticilerin halkın ve devletin idaresinde nasıl bir rol model olması gerektiği üzerinde fazlasıyla durmuş.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını konu alan Zübdetü'l-Hakayık eseri olmuş. Ahmet Mithat Efendi iki ciltten oluşan bu eserinde Kırım Savaşı ve 93 Harbini işlemektedir. Osmanlı ve Rusya arasında geçen bu iki savaşın sebep ve sonuçlarını detaylıca değerlendirmekte. Ayrıca savaş esnasında kaleme alındığı için birinci derecen kaynak olarak kabul edilir. Devletin eksikliklerini de çekinmeden dile getiren Ahmet Mithat Efendi, savaş esnasında yaşanan birçok detaya yer vermektedir. Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız eserlerden biri olan bu eser aynı zamanda aynı zamanda bir savaş anısı eseri olarak da kabul ediliyor.

1.5 Ahmet Saib

İkinci Meşrutiyet hareketinin aktivistlerinden ve son yüzyılda yetişmiş tarihçilerden Ahmed Saib Bey Kafkasya'nın Kuzeyinde yer alan Terek vilâyetinde 1860 senesinde doğmuştur. Kendisi Dağıstan kökenli olan Kaplanzâde ailesine mensuptur.¹⁹ Rusya'da eğitimini tamamlayan Ahmed Saib, ilk ve harbiye tahsilinden sonra İstanbul'a yerleşti.²⁰ 1887 senesinde İstanbul'da atamasıyla Süvari İkinci Alayı Birinci Bölüğünde yüzbaşı rütbesi altında devlet hizmetine girmiştir.²¹ Yaklaşık üç yıl gibi bir süre Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya yaver olarak

¹⁹ Tülay Ercoşkun, "Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[zade] Ahmed Saib (1860–1918)", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXXVI, S. 61, Ankara 2017, s. 97.

²⁰ Haluk Y. Şahsuvaroğlu, "Tarihten Sayfalar: Ahmed Saib Bey", Akşam Gazetesi, 4 Mart 1950, s. 5.

²¹ Tülay Ercoşkun, "Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi", Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, S. 26, Ankara 2008, s. 97.

görevlendirilen Ahmet Saib, İstanbul'da meşrutiyet yanlıları ile beraber hareket etmiş ve bu çizgisi II. Abdülhamit yönetimine karşı durmasına sebep olmuştur.

Ahmet Saib Bey yaşadığı dönemde Osmanlı Tarihi'ne dair bazı eserler yazmış ve eserleri oldukça büyük ilgi görmüştür. Dokuz tanesi basılmış, dört tanesi ise basılmamıştır. Toplamda on üç eseri bulunan Ahmet Saib bu kitaplarından beşini Mısır'da, diğerlerini ise İstanbul'da basmıştır.

Ahmet Saib Bey tarih bilimiyle ilgili görüşlerini Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası'nın dört sayısında "Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih- i Osmani Nasıl Yazılır?" başlığındaki makale çalışmasında anlatmıştır. Ahmet Saib'e göre, kusursuz bir tarih yazabilmek için yazım tarzı çok ehemmiyetlidir ve yazar burada sanatkârlığını gösterir. Bu yüzden bir tarihçi yazar, her şeyden önce iddia ettiği fikrin doğruluğunu kanıtlamak üzere ikna edici tarihi deliller bulmak ve bunları yerinde kullanmak durumundadır. Tarihçi, geniş bir fikir ve tasavvura sahip olmalıdır.²² Ahmet Saib'in buradaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere tarih yazımında son derece titiz davranan birisi.

Ahmet Saib Bey'in Son Osmanlı-Rus Muharebesi isimli kitabı Miladi (1909) senesinde Mısır'da Hındiyye Matbaası'nda basılmış²³ Yazar eserin giriş bölümünde eserin neden yazıldığı hangi yöntem ile yazıldığı ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Maksudını da kısaca şu ifade ile dile getirmiştir. Okuyucularına "93 Harbi hakkında genel bilgi vermek, savaşın manevi boyutu ve tarihi önemini ortaya koymaktır." Yazar Kitabında savaş öncesinde Osmanlı'nın ve Rusya'nın askeri durumları ve stratejileri hakkında da geniş bilgilere yer vermiş. Savaş sürecine detaylı olarak deyinen yaza, savaşın iki taraf için doğurduğu sonuçlarında üzerinde durmuş.

²² Ali Ertuğrul, "Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?", İstem, S. 1, Konya 2003, s. 203;

²³ Şeker, Huzeyfe (2019) 93 Harbin'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmet Saib'in "Son Osmanlı Rus Muharebesi" Yayınlanmamış Yeksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

II. BÖLÜM

2.1 93 Harbine Giden süreç

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar varlığını sürdürmesindeki en büyük etken siyasetinin vazgeçilmez bir parçası olarak kullandığı denge politikasıdır. Uzun yıllar bunu hem iç siyasi dengeleri sağlamak için hem de dış siyasi dengeleri sağlamak için kullandı. Bu anlamda Osmanlı'nın toprakları üzerinden Asya'ya ulaşma emelleri olan İngiltere ve Rusya'yı durdurmanın tek yolu Osmanlı'nın uzun yıllar bu iki devlet arasında kullandığı denge politikasıydı. Denge politikasını devletlerin kendi arasındaki çatışmalarına göre şekil veren Osmanlı Devleti, bu politikasında 19. yüzyılın ortalarına kadar başarılı oldu.

Bu politikanın başarılı olmasındaki diğer önemli bir etken de İngiltere'nin kendi çıkarları için Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumak istemesiydi

İngiltere'nin bu siyaseti Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı daha güçlü durmasını sağladı. 1829 Edirne Antlaşması ile istediği birçok şeyi alan ama Kırım Savaşı ile beraber durdurulan Rusya, bu dayanak noktasının yani İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasının etkinliğinin en aza indiği anda çıkarlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiştir. İngiltere'nin Osmanlı taraftarlığının arkasında aslında kendisinin boğazları kontrol etme ve sıcak denizlere inmesini engellemek olduğunun farkında olan Rusya, batıdan Balkanlar üzerinden doğuda da Kafkaslar üzerinden bir yayılma politikasına geçti. Osmanlı ile girdiği Kırım Savaşında karşısında Fransa ve İngiltere'yi bulan Rusya savaşı kaybetti ve geri adım attı.

19 yüzyıl Osmanlı için bir gerileme süreci olduğu için özellikle Balkanlar'da Osmanlı'nın idaresi altında olan milletler arasında merkeze itirazlar başladı ve

Osmanlıya karşı milliyetçi ayaklanmalar başladı. 1875'in Temmuz ayında Bosna-Hersek'te arttırılan vergiler ve tarım yapma koşulların katlanılmaz hale gelmesi Hristiyan köylülerin, Müslümanlara karşı ayaklanmasına yol açtı ve kısa sürede bu ayaklanmalar Balkanlardaki Müslüman olmayan milletler arasında yayıldı.²⁴ Osmanlı Devleti Batılı devletlerin duruma müdahale etmesini önlemek için Adalet Fermanı'nı çıkarıp bazı imtiyazlar sundu fakat bundan da bir sonuç alınamamıştır²⁵ (Aksun, 1994: 104)

Çünkü Osmanlı bu süreçte söz verdiği reformları uygulayacak güce sahip olamaması isyanın düşük yoğunlukta da olsa devam etmesine ve Rusya'da Panistlavistlerin elinin güçlenmesinin yolunu açmıştı. Rusya bir yandan Sırlara isyanı daha geniş alana yaymaları konusunda destek çıkarken bir yandan da Balkan sorunun devletler arası bir müzakere ile çözülmesini istiyordu. Rusya'nın bu ikili tavrı Sırların isyanda başarılı olması halinde bölgede güçlenmesini sağlayacaktı, kaybetmesi halinde de uluslararası organizasyonu yapan devlet olacağı için Avrupa devletleri arasında prestijli bir konumda kalacaktı.

Rusya'nın tek başına Balkanlar'daki sorunu çözmek istemesi Balkanları tamamen kendi kontrolü altına alması böylelikle imparatorluk egemenliğini tehlikeye düşmesi demektir. Neticede İngiltere, Balkanların durumunu devletlerarası bir konferansta görüşülüp çözüme kavuşturmasını gündeme getirmiş, Fakat Rusya bu önerinin devletinin çıkarlarının gözetileceğini belirterek kabul etmiştir. Osmanlı Devleti böyle bir konferansın yapılması kendi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı olduğunu belirterek itiraz ettiyse de İngiltere'nin İstanbul elçisi Osmanlı Devleti'nin egemenliğini incitecek bir tavırda bulunulmayacağını ifade etmesiyle kabul etmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti kendi içi sorunlarını kendisinin çözebileceğini göstermek ve İsteği dışında yapılacak çözüm arayışlarını sonuçsuz bırakmak için konferansın başladığı gün meşrutiyeti ilan etmiş böylece konferansın toplanma nedenlerini ortadan

²⁴ Anderson, M. S. (2010). Doğu Sorunu 1774-1923, (Çeviren. İdil Eser), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

²⁵ Ziya Nur Aksun, (1994). Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

²⁶ Rifat Uçarol. (2008). Siyasi Tarih 1789-2001, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul. s. 370

kaldırmak, gerekli adımların atıldığını belirtmek ve en önemlisi büyük güçlerin müdahaleleri ile olumsuz önerilerini hafifletmek istemiştir²⁷ Fakat II. Meşrutiyetin ilan edilmesi istenen sonucu doğurmadı. Ayrıca Osmanlı bu konferanstan çıkan sonuca baktığında İngiltere'nin kendisinden çok Rusya'nın isteklerine sıcak baktığını gördü. Aslında bu durum İngiltere'nin geleneksel Doğu sorununda bir perspektif değişikliğine gittiğini gösteriyordu. İngilizlerde bu değişikliğin fikir babası Robert Salisbury'di. Salisbury'ye göre Osmanlı artık gitmek üzereydi ve böyle bir durumda Rusya ile uzlaşarak yola devam etmek daha akıllıcaydı. İngiltere'nin bu makas değişikliği Osmanlı için yeni ve daha zorlu bir sürecin başlangıcı demektir. Çünkü bu durum Osmanlı'nın şimdiye kadar Rusya ve İngiltere özelinde kullandığı denge politikasının da artık işlevsiz kalması demektir.

Osmanlı temsilcileri konferans sonucunda çıkan kararların ve bık kararlar neticesinde kendisine verilen teklifin Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığın ihlal etmek olduğunu söyleyip, kendi tekliflerini yaptılar. Konferansa katılan devletlerin Osmanlı'nın bu cevabı karşısında bazı teklifleri Osmanlı lehine hafifletse de yine de Osmanlı'nın kabul edeceği düzeyde değil. Zira konferansta alınan en önemli karar Osmanlı Balkanlar'da birçok yerde asker bulunduramayacaktı ve yerel kontrol orada yaşayan diğer etnik gruplar ve dini gruplara verilecekti. Bu özellikle Ortodoks Hristiyanların yaşadığı Sırbistan gibi bölgelerin tamamen Rusların kontrole girmesi demektir.

Osmanlı Konferans sonucunda alınan kararların tamamen egemenliğinin ihlali olduğu tekabül etmemesi üzerine Rusya tekrar harekete geçmiş ve birtakım diplomatik girişimler neticesinde Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın dahil olduğu 31 Mart 1877'de Londra Protokolünü imzaladı. Bu durumda Osmanlı, Avrupa devletlerini Rusya'nın tarafında olduğunu ve kendisine karşı birlikte hareket ettiklerini bir kez daha görmüş oldu.²⁸

²⁷ M. Rıfat Bey, M. (2010). 93 Harbi Faciası, Yay. Haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yarın Yayınları, s. 33-34

²⁸ Uçarol, R. (2008). Siyasi Tarih 1789-2001, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul. s. 372

Osmanlı Devleti'nden Hristiyan halklara daha önce söz verdiği iyileştirmeleri yerine getirmesini, bunların uygulama ve denetlenmelerini elçiler aracılığıyla takip edilmesini, bunun yanında Osmanlı Devleti'nin silahlı güçlerinin azaltulmasını Londra Protokolü'nde tekrar talep edilmesi Osmanlı Devleti tarafından reddedildi ve bu durum Rusya için bir bahane oldu ve Rusya dış desteklerden yoksun kaldığını gördüğü Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.²⁹

Sultan Abdülhamid, Rusya'nın Osmanlıya karşı savaş ilan ettiği gün son bir çaba olarak Paris Barış Antlaşmasınının 8. Maddesi doğrultusunda Avrupalı devletlerle iletişime geçip arabuluculuk teklifinde bulundu, fakat bu teklif karşılık bulamamıştır.

24 Nisan 1877'de Rusların taarruzu ile başlayan savaş ve tarihe 93 Harbi olarak geçen savaş Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede başladı ve 10 ay kadar devam etmişti.

2.2 Rusya'nın 93 Harbi Öncesi Kürt Politikası

Osmanlı Devleti'nin konumu ve hükmettiği geniş coğrafya nedeniyle Rusya ile arasında fiili olarak 18. yüzyıldan itibaren başlayıp birinci Dünya savaşına kadar süren fiili bir savaş durumu oldu. Bir savaş için oldukça uzun sayılacak bu süreçte iki devlet de üstünlük gelmek için farklı stratejiler denemekten çekinmediler. Bu stratejiler çoğunlukla askeri alanda olsa da Rusya bunu sosyo-politik alanda da denedi ve başarılı oldu.

19. yy. gelindiğinde politik anlayış artık askeri stratejileri de değişime zorladı. Özellikle etnik ya da dini azınlıklar üzerinden karşı devletin etki alanını kırmaya, iç siyasetine müdahale etmeye yönündeki bu girişimler birden fazla uluslu devletler için daha problemliler bir süreç ortaya çıkardı.

Devletler bu siyasetleri ile savaşarak alacakları bir toprağı isyan çıkarma veya hükümetlerine sırt çevirme yolu ile ele geçirmek veya topraklarını karşı devletten

²⁹ Eyicil, A. (2005). Siyasi Tarih, Gün Yayıncılık, Ankara. S. 140

koparma sayesinde çok daha düşük maliyetli bir biçimde amaçlarına ulaşmaya denediler. Rusya'nın bu siyasi anlayışı XIX. Yüzyılın hemen başlarında kendisini göstermiştir. Rusya bir yandan Balkanlarda Bulgarları, Sırpı, Hırvatları, Yunanları Panslavist politikası ile kendine bağlamayı hedeflerken, doğu bölgelerindeki etnik gruplar olan Ermenileri ve Kürtleri de benzer bir politik tavrın aşılması yolu ile Osmanlı Devletine karşı kullanmayı ve hatta mümkünse ayrılımlarını sağlamaya çalıştı. Rusya bu siyaseti başarıya ulaştırmak için sadece askeri ya da politik girişimler ile yetinmedi, kontrol etmek istediği coğrafya içinde kalan etnik gruplar üzerinde sosyo-politik araştırmalar için akademiler kurup akademisyenler yetiştirdi.

Çar Petro'nun isteği üzerine 1715-1718 yıllarında Hazar Gölünün güney-batı kıyıları boyunca hazırlanan etnografik ve coğrafi raporlar o zamanlar için devletlerin politik idare anlayışında izledikleri gelişmelere açısından bir ilk teşkil etmektedir. İlginçtir, bu rapora göre Hazar bölgesinde bir Ermeni devletinin vücuda getirilmesini öngörüyordu. Buradan da anlaşılacağı gibi Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın belirleyici taraf olmasının ikinci bir özelliği Rusya'nın bilimsel-politik anlayışı kendi devlet siyasetinin temeline oturtmasıydı.³⁰ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rusya özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtlere daha fazla yoğunlaşmaya başladı. Kürtlerin Rusya ile tüm bir yüzyıl boyunca olan ilişkilerini, özellikle Türkiye ve İran'a karşı askeri kampanyaları dönemindeki ilişkilerini incelemek ve Kürtlerin bölgedeki siyasal yaşamında yakın gelecekteki rolünün önemini belirlemek gereksinimini duydu ve Kafkas askeri dairesi komutası bu işi üzerine aldı. (Averyanov, s.13)

Kafkas askeri dairesi kurmay başkanı N. N Belyavskiy Yüzbaşı P.İ. Averyanov'a bu konu ile ilgili ilk görevini verdi ve Rusya'nın bütün bir 19. Yüzyıl boyunca Kürtler ile olan sosyal ve siyasal ilişkileri hakkında bir deneme kaleme almasını istedi. Kurmay başkanı N. N Belyavskiy Yüzbaşı Averyanov'dan araştırmasını yaparken özellikle şu dört noktaya dikkat ederek yapmasını istedi:

³⁰ Bu konuyla ilgili Rusya'nın yaptığı benzer çalışmaların hepsi Butkov'un çalışmasında toplanmıştır. P.G. Butkov, Materiali dlya novoy istorii Kavkaza, s 1722-1803 gg, (St. Petersburg 1823), ç. I-III.

- Rusya'nın Türkiye ve İran ile bütün 19. Yüzyıl boyunca yapılan savaşlara Kürt aşiretlerinin katılımı hakkında bilgi vermek
- Rusya'nın Kürt halkı ile ilişkilerinin karakterini ve her iki tarafın da geçmiş savaşlar esnasındaki hareketlerini incelemek
- Kürtlerin Rusya, Türkiye ve İran'daki çağdaş siyasal durumlarını belirlemek
- Kürtlerin Rusya'nın Türkiye ve İran ile gelecek yıllardaki muhtemel savaşlarında göstereceği tavrı açığa çıkarmak. (Averyanov, s.14)

Averyanov bölgedeki çalışmalarına başlarken, Rusya'nı şimdiye kadar Osmanlı ile dört kez İran ile de iki kez savaşa girdiğini ve bu savaşlarda genel olarak Kürtlerin Rusları düşman olarak gördüklerinin altını çizer. Ve şu notu düşer "Hiç kuşku yok ki gelecekte Küçük Asya'da meydana gelecek olan savaşlarımızda da biz Rusların, barışçı sivil bir yaşamı bugün bile kabul etmeyen, özgürlüğüne düşken ve kalabalık bu halk ile mutlaka bazı temasları olmalıdır. (Averyanov, s.14) Averyanov aynı zamanda Osmanlı'nın da bölgedeki Kürt aşiretlerine yönelik Rusya'nın aleyhine bir politikası olduğunun altını çiziyor. Son on yıldır Osmanlı'nın Rusya ile yakın gelecekte çıkacak muhtemel bir savaş için Kürtlerden oluşan disiplinli süvarilerden oluşan birlikler oluşturduğunu aktarıyor. Hatta böyle devam etmesi durumunda Türkler ile olası bir savaşta Kafkas ordularımız karşılarında eski savaşlarda olduğu gibi düzensiz, disiplinsiz ve operasyonlara elverişsiz Kürt alayları değil, şu ya da bu şekilde doğru örgütlenmiş Kürt milis kuvvetlerini bulacaktır diyor. Averyanov ayrıca Tuğgeneral N.N Belyavskiy'e verdiği bir raporda öneri babında şu ifadeleri kullanmakta:

"Bu koşullarda Türkiye Kürtleri ile olan ilişkilerimiz, Türkiye ile olan geçmiş savaşlara kıyasla daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu yüzden bütün bir yüzyıl boyunca Kürtler ile olan ilişkilerimizden ve çatışmalarımızdan ürettiğimiz deneyimi heba etmemek gerekir. Tam tersine bu deneyim, Küçük Asya'da gelecekte meydana gelecek savaşlarda, bu savaşlara katılacak birliklerimize ve komuta kadrolarımıza belli bir fayda sağlamalı." (Averyanov, s.16)

Averyanov'un bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Rusların Türkler ile gireceği olası bir savaşta Kürtlerin tavrının önemli olduğu ve bu tavrın Rusların lehine olmasının son derece hayati bir önem taşıyor. Rusya'nın bölgesel dış politikasını belirlerken bu

konuda geçmiş tecrübelerden ders çıkartılması v e ona göre şekillendirilmesini gerektiğini vurguluyor.

Kürtlerin Doğu Anadolu'daki demografik dağılımları aynı anda üç ayrı devletin sınırları içinde olmalarını sağlıyordu. Kuzeyde Güney Kafkasya'nın bir kısmı, Erivan ve Azerbaycan'da bulunan Kürt nüfusunun yanında daha güneyde İran devletinin sınırlarının içinde de oldukça fazla Kürt aşireti bulunmaktaydı. Özellikle İran sınırları içindeki Kürt nüfusu Rusya ve İran arasındaki toprak mücadelesinde de önemli bir faktördü. 1826-27 Rusya-İran savaşında İran Şahı Abbas Mirza'nın ordusunda 16 ile 20 bin arasında Kürt asker vardı³¹.(Averyanov, s. 41-42) Bu veri Rusya'nın ayrıca savaşlarda İran'a şahına destek veren Kürtleri de mercek altına almayı gerektiriyordu. Çünkü çoğunlukla Sünni olan Kürtlerin hangi motivasyon ile Şii olan İran devletinin ordusunda görev aldıkları bilinmesi Rusya için önemliydi. Örneğin Bilbas Kürt aşireti 1818'de Şah Abbas Mirza'nın emirlerini kabul etmeyip ayaklandılar. Kafkasya Rus Baş Komutanı Yermolov bu ayaklanma ile yakından ilgilenir. Ayaklanmanın neden çıktığını bu aşiretin neye itiraz ettiğini yakından öğrenmek için bir gözlemci gönderdi. Bunu yapmaktaki amaç bu Kürt aşiretinin İran Şahı ile hangi noktada anlaşamadıklarını doğru tespit etmektir. Böylece Rusya Kürt aşiretlerinin hem Osmanlı hem de İran ile olabilecek bütün anlaşmazlıklarının sebep sonuç ilişkisi bağlamında kendi lehine nasıl kullanabileceğini görmek istiyordu. 19. Yüzyıl boyunca birçok defa bazı Kürt aşiretleri buldukları yerde hüküm süren hükümetler ile anlaşamayıp başka bir devletin idaresi altında olan bölgelere geçiş yapıyorlar. Örneğin oldukça kalabalık olan Haydaran Kürt aşireti İran hükümeti ile anlaşamadığı için tamamen Osmanlı'nın hakimiyetinde olan bölgelere göç ettiler. Yine Ayervanov'un aktardığına göre Karabağ'da yaşayan Çelebiyan Kürt aşireti de Rusya'ya yerleşmek için Rus askeri yetkililerden istekte bulunmuş ama General Yermolov münasip gerekçeler göstererek bu isteği kabul etmemiştir.³²

³¹ Averyanov, Osmanlı-İran-Rus Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 41-42)

³² Averyanov, Osmanlı-İran-Rus Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 44

Bölgedeki Kürt aşiretlerini kontrol etme konusunda Rusya ile arasında da büyük bir çekişme vardı. Özellikle 1805'ten sonra Rusya ile İran arasında başlayan düşük yoğunluklu savaş, iki tarafın da bölgedeki en önemli iki azınlık olan Kürtler ve Ermenileri kendi tarafına çekme rekabetine soktu. Ermeni halkı Ruslar ile olan din bağından dolayı Ruslar ile savaşıma ihtimalleri düşüktü fakat Ruslar açısından aynı şey Kürtler için söylemek hayli zordu. Bu noktada meseleyi biraz daha karmaşık hale getiren diğer bir husus ise Erivan'da mukim birkaç büyük Kürt aşiretinin olmasıydı. Erivan'da yaşayan Kürtler çoğunlukla Ezidi Kürtler olduğu için Osmanlı saflarına tamamen katılmaları da hayli zordu, çünkü Ezidi inancında olan Kürtler sadece Osmanlı da değil Sünni Kürtler arasında da pek anlayışla karşılanmıyordu.

1826-1827 Rus-İran savaşına yaklaşıldığında Rusya önce Erivan'ı kontrolü altına almak istedi. Bunun için de Rusya'nın Gürcistan Komutanı Gigiyanof Erivan'daki bütün Ezidi Kürtlerini temsil eden Hüseyin Ağa'ya bir mektup gönderdi ve bu mektubunda Erivan Kürtlerinin İran'ın tarafında savaşa girmemeleri için oldukça cömert tekliflerde bulunuyor. Gigiyanof, mektubunda Hüseyin Ağa'ya kendi taraflarına geçerek Rus vatandaşlığını kabul etmelerini teklif ediyordu. Gerek askerlerinin gerekse komutanlarının bütün haklarının tanınacağını da sözlerine ekliyordu. Hüseyin Ağa bu mektuba cevap vermedi ama emrindeki güçleri Erivan'dan çekti.³³ Halfin'in aktardığına göre Rusya'nın bu ilk pazarlık girişimi başarılı olmadı ve oradaki Kürt aşiretleri İran saflarında Rusya'ya karşı savaşa girdiler.

Rus yöneticiler, Kürtler ile anlaşmaya, ve hiç olmazsa Rus-İran ve Rus-Osmanlı savaşlarında tarafsız tutma politikası üzerinde ısrar etmeyi sürdürdüler. Yüzbaşı Averyanov da bu başarısız girişim üzerine kendi raporunda bundan sonraki süreçte Kürtlere karşı izlenecek politikayı şöyle özetler:

“Kürt reisleri, aşiretleri üzerindeki bütün hak ve imtiyazlarını koruyarak, kendilerine bağlı olanlar ile birlikte Rus vatandaşlığına geçmekte serbesttirler. Vatandaşlığı geçmeyip göçebe gezmek isteyen aşiretlerin aleyhine Rus Hükümeti tarafından herhangi bir kötü davranışta bulunulmayacaktır. Ancak bunlar soygunculuk ve

³³ Halfin, *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, 1976 İstanbul, s. 37-38

talán gibi suçlara girişecek olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır”. (Averyanov, s. 44)

Rusya ve İran arasındaki savaşlarda Kürtler, İran tarafında olup Ruslara kayıp verdiler Osmanlı- Rus savaşında da benzer rolü oynadılar. Bunun da nedenleri Osmanlı ve İran devletlerinin Kürtleri kendi menfaatleri için ustaca kullanmaları, yapılan savaşların daha ziyade Kürtlerin topraklarında meydana gelmesi, Rus idarecilerinin onları kendi saflarına geçirmek ve aralarında dostluk bağı kurmak için gerekli çalışmaları yapmakta ihmalkarlık göstermeleridir. (Halfin, s. 38)

1853 yılına gelindiğinde Rusya'nın Kafkasya komutanlığına bağlı birliklerin içinde Kürt birliklerinden iki alay oluşmuştu. Bu birliklerin birinin başında Cafer Ağa, ikincisinin başında da Ahmet Ağa vardı. 500 atlıdan oluşan ilk Kürt alayı Aleksandropol müfrezesinin yapısında giriyordu. İkinci alayda 100 Yezidi Kürt atlı vardı. Bu alay da Loris-Melikov'un direk emri altında bulunuyordu. Bu alayların varlığı sadece askeri açıdan değil aynı zamanda politik açıdan da önemli bir anlamı vardı.³⁴

2.3 Osmanlı'nın Kafkasya Politikası

Kurulduğu tarihten itibaren uzun yıllar güçlü bir devlet olarak birçok kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti 18. Yüzyıldan itibaren gerileme sürecine girmesiyle bazı sınırları kontrol altında tutmada zorluklar yaşadı. Uzun yıllar kontrol ettiği geniş toprakları bir gün kaybetmesini bekleyen birçok devlet vardı. Özellikle Avrupalı bazı devletler Osmanlı'nın bu gerileme sürecini çok yakından takip ediyordu. Osmanlı'nın zayıflamasından eline fırsat geçmesini bekleyen devletler sadece Avrupalı devletler değildi, Osmanlı'nın Kuzey sınır komşusu olan Rusya da uzun yıllardır sıcak denizlere ulaşma planları yapıyordu ve bu planın önündeki engel Osmanlı devletiydi.

³⁴ Celilê Celil, *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Özge yay. Ankara 1992, s.159

Rusya 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın sınırlarını zorlamaya başladı. Rusya'nın bu hedefine ulaşması için önünde iki yol vardı, birinci seçenek Balkanlar ve Boğazlar üzerinden güneye inmek diğeri ise daha uzun bir yol olan Güney Kafkasya üzerinden Osmanlı'nın doğu sınırlarını kontrolü altına alarak daha güneye hükmetmekti. Osmanlı'nın doğu sınır komşusu olan İran ile erken dönemde yapılan Kasr-ı Şirin antlaşması uzun süre Osmanlı'nın doğu sınırları üzerinden büyük sorunlar yaşamamasını sağladı. Fakat aynı durum batı sınırları için söylemek zordu. Bu yüzden batı sınırları uzun süre Avrupalı devletlerine karşı korumaya çalışan Osmanlı, 18. Yüzyıldan sonra Rusya'ya karşı da korumak zorunda kaldı. Rusya bir yandan Balkanlar'daki etnik grupları Osmanlıya karşı harekete geçirirken bir yandan da Osmanlı'nın doğu sınırındaki Ermeniler ve Kürtler için de benzer bir politika izliyordu. Osmanlı sık sık reformlar ilan ederek azınlık politikasını kendi lehinde tutmaya çalışsa da bu reformlar hiçbir zaman uzun vadeli bir çözüm yaratmadı. Nitekim 93 Harbinden hemen önce Osmanlı'nın doğu topraklarını ziyaret eden İngiliz subay Burnaby, Rusya Osmanlı tebası olan halkları isyana teşvik etmeye devam ettiği sürece Osmanlı yöneticilerinin bir reform yapmalarının imkânsız olduğunu söylüyordu.³⁵ Fakat şu nokta çok açık ki Osmanlı batı sınırındaki farklı etnik grupları yanında tutmak için uyguladığı politika ile doğu sınırındaki etnik grupları kendi yanında tutmak için uyguladığı politika farklıydı. Örneğin Balkanlar'da toplumun tamamına yarayacak reformlar yaparken, Kürtler ve Ermeniler için daha lokal revizyonlar yapıyordu. 19. Yüzyılın başından itibaren Balkanlarda modern eğitim kurumları açılırken Kürtler için sadece aşiret mektepleri açmak ile yetiniyordu. İstanbul'da açılan bu aşiret mekteplerinde bölgedeki nüfuslu ailelerin çocukları alınıyordu. Ayrıca Kürtlerin yaşadığı bölgelerde orantısız alınan vergiler de büyük bir rahatsızlık konusuydu. Osmanlı idaresinin bu bölgedeki bütün bu tutumları Rusya'nın daha rahat hareket etmesine ve Kürt aşiretlerini daha kolay ikna etmesini sağlıyordu.

Genel anlamda Osmanlı'nın 93 Harbine kadar Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'daki politikası bölgesel dinamikler göz önüne alındığında zayıf kalıyordu. Osmanlı'nın bu konuda rahat olmasının sebebi ise temelde iki nedene dayanıyordu: birincisi bölgenin en büyük etnik gurubu olan Kürtlerin Müslüman olmalarından dolayı Osmanlı'dan

³⁵ Karademir, Nihat *Sultan Abdulhamid ve Kürtler*, İstanbul, 2019, Nubihar yay. s. 20

kolay vazgeçemeyeceklerine olan inanç, ikincisi ise doğu sınır komşusu olan İran ile uzun süredir istikrarlı bir sınır anlaşmasına sahip olmalarıydı. Osmanlı Rusya'nın bölgeye bu kar müdahil olacağını oldukça geç fark etti.

Osmanlı 1877'deki 93 Harbinde büyük bir yenilgi alması doğu sınırları ile ilgili daha politikasının zayıf kaldığını kabul edip yeni bir stratejiye geçti. Bu yeni stratejisini odağında daha çok Kürt aşiretleri vardı. Özellikle 1890 yılında Kürt aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Hafif Suvari Alayları ilk defa denenilen bir şeydi. Sünni Kürt Aşiretlerinin bir kısmın silahlandırıp askeri eğitim vermek bölgede bazı dengelerin değişmesine sebep oldu. Osmanlı'nın bu alayları kurmaktaki asıl amacı Ruslara karşı sınır hattını korumak olmasa da, kendisine açık destekte bulunmayan aşiretlere de göz dağı vermek gibi bir amacı da yerine getiriyordu. Kuruluş fikri ilk olarak 1986'da dördüncü ordu komutanı Müşir Zeki Paşa tarafından dile getirilen Hamidiye Alayları Erzurum, Van, Bitlis, Ağrı, ve Diyarbakır olmak üzere toplam 65 alaydan oluşturuldu ve 1909'a kadar varlığını sürdürdü.³⁶

³⁶ Klein, Janet *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İstanbul 2013, İletişim Yay. s. 18

III. BÖLÜM

3.1 Kürtler’de Aşiret Yapısı

Bütün topluluklar, farklı biçimlerde örgütlenirler. Toplumsal örgütlenmenin temeli kültüre dayanmaktadır. “Kültürün temel gerçeği, insanların sürekli gruplar halinde örgütlenmesidir. Bu gibi grupların ilişkileri, Rousseau’nun ‘toplum sözleşmesi’ne benzeyen bir anlaşmayla, bir geleneksel yasa ya da töreyle düzenlenir”³⁷ Sosyal örgütlerin çoğu bilinçli bir örgütlenmenin neticesidir. Belli bir hiyerarşik düzende örgütlenmiş topluluklar, örgütlü hale gelmemiş topluluklara göre varlıklarını daha uzun süre sürdürme şansına sahiptirler.³⁸ Bu açıdan baktığımızda Kürt toplumunda en eski toplumsal örgütlenme biçimi olarak aşiret sistemini görürüz.

Aşiret sistemi, aile ve kabile gibi gruplara ayrılır. Aşiret hiyerarşisinin en alt temel birimi “mal”, hem hane hem aynı evi paylaşan aile gurubu hem de sülale anlamına gelir. Aşiret yapısında genel olarak aşiretin bir lideri (aşiret ağası) bulunur ve çoğunlukla aşireti ilgilendiren önemli kararları veren kişi/merci bu olur.

Geleneksel aşiret liderleri de genellikle bu tür mal/sülaleden gelirlerdi. Aşiret liderinin tabi olduğu ailenin özellikleri; büyük nüfuslu sahip olma, zenginlik, diğer aşiretlerle ilişkilerde etkili rol oynama ve daha da önemlisi iç ve dış ilişkileri sağlama, her an gelebilecek muhtemel sorunlara hazır olma idi. Birçok malın bir araya gelmesi “ocak/kabile”yi oluşturur. Erkek kardeşlerden ya da amca oğullarından geldiğine inanılır. Çevre şartlarına göre kendini adapte etme, hasım gurup ve topluluklardan

³⁷ Malinowski, B. *İnsan ve kültür*. Ankara 1990, V Yayınları, s. 45

³⁸ İsmail Beşikçi, *Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)*, Ankara 1990, Yurt Yay. s. 101

gelecek tehlikelere karşı direnme ve birlikte hareket etmede kabilenin önemi artmaktadır. Kabileler ise bir araya gelerek “aşiret”i oluştururlar. Aşiret Arapça bir kelimedir ve Ortadoğu’da sık kullanılmaktadır. İfadenin çoğul hali olan “aşıra” ise aşiretlerin konfederasyonu anlamında kullanılmaktadır. Aşiret konfederasyonu ise bir reisin yönetiminde aşiretten daha örgütsel birimdir.³⁹

Aşirette en temel kural, ortak bir soy fikrinin var olmasıdır. Aşiret sisteminde soy ve şecere son derece önemlidir ve sosyal statüyü belirleyen faktörlerdir. Şecerenin eskiye dayanması ve geçmişi aşiret için bir gurur kaynağıdır. Aynı babadan gelenler birbirlerine tutunarak aşiret içinde güçlü bir birlik duygusunu yaratmaktadırlar. Biz duygusu ise sıkı bir dayanışmayı sonuç vermektedir. Aşiret içi bu “biz” bazen dozunu aşar ve dışarıya kapalılığı getirir. Bu durum diğer aşiretlere karşı mesafeyi çoğu zaman da saldırgan bir tutum benimsemesine yol açmaktadır. Güçlü bir biz duygusu aşiretin güçlü kalması ve uzun ömürlü olması için hayati bir motivasyon olmanın yanında rakip aşiretlere karşı da psikolojik bir üstünlük sağlar⁴⁰ Sosyal ve siyasal bir oluşum olan aşiret, güçlü, özgüvenli ve karizmatik bir lider tarafından yönetilir. Lider, başkalarını yönlendirme ya da onları kendi isteği doğrultusunda harekete geçirebilecek etki ve araçlara sahip olması bakımından Kürt aşiretlerinde oldukça önemli bir yere sahiptir.⁴¹

Kalabalık aşiretlerin idareci sınıfının –evlilik stratejileri dahil– toplumsal ilişkileri aşiretin diğer fertlerinden farklıdır ve sıkça içevlilik normundan ayrılır. Aşiret lideri ve ailesinden birçok kişi aslında kuzenleriyle (ya da aynı toplumsal tabakadan yakın

³⁹ Sait Ebinç, “Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 15; Lale Yalçın-Heckmann, s. 136.

⁴⁰ Faruk Sümer, “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 83.

⁴¹ Faruk Sümer, “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, s. 22-23; CengizKartın, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu Ve Güneydoğu Anadolu’daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti”, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2005, s.51-53.

akraba kadınlarla) evlenseler de bazen aile dışından stratejik evlilik ittifakları da yaparlar ve bu da çoğu zaman dışevlilikle neticelenir.

Liderler diğer Kürt aşiretlerinden evlilik yapabilirler, rakip aşiret reislerinin aşiretler arasında çıkan bir olumsuz urumu bitirmek adına karşı aşiretten birini kendileri ya da çocukları için eş olarak alıp-vermesi normal bir durumdur. Ayrıca bölgedeki diğer etnik gruplardan eş alabilir, ya da şehrin elitleri ya da bürokrat aileleriyle kız alıp verebilirler. Bu şekilde yapılan çok eşlilikler ya da dış evlilik ile oluşan yeni ittifaklar hem aile içi hem de aile dışı güçlendirici bağların oluşmasına olanak sağlar.

Aşiretin iç meselelerini idare etmek önemli, fakat bir aşiret reisinin aşireti üzerinde kurduğu otoritesini asıl pekiştiren şey aşiretin dış dünyaya karşı çıkarlarını koruyabilmesidir. Buradaki dış dünya da kasıt bazen başka bir aşiret olsa da çoğu defa devlet olarak kendini gösterir. Hem İran Devleti hem de Osmanlı Devleti aşiretler ile, aşiret reislerinin gerekli bir arayüz olarak kabul ettiği çeşitli dolaylı yönetim formları geliştirerek, kolektiviteler şeklinde ilgilenmişlerdir.⁴² İyi bir aşiret reisi aynı zamanda cömert olmalı ve bütün aşiretin gururlanacağı erdemlere sahip olmalıdır. Topluluğun olduğu kadar sıradan bireylerin sorunları ve çıkarlarıyla da ilgilenir.

Birçok devletin periferisinde kalan Kürt coğrafyasının lokasyonu hırslı aşiret liderlerine, sık sık diğer aşirete karşı bir devlete oynayarak kendi durumunu sağlama imkânı vermiştir; bazı başarılı liderler liderlikleri boyunca ilişki kurdukları devletleri bir çok defa değiştirmişlerdir. Bir aşirette liderliğe aday olan iki rakibin farklı devletlerle ittifak yaptığı da görülmüştür. XIX. yüzyıl sonlarına kadar bunlar Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dı; sonrasında Rusya'nın ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle İngiltere'nin de zaman zaman Kürt aşiretleri arasında müttefikleri olmuştur.

Bazı Kürt aşiretleri, Abbasi halifeleri ya da Halid bin Velid gibi erken İslâm dönemi yönetici ya da komutanlarının soyundan geldiğini söyleyen aileler tarafından yönetilmiştir. Böyle bir kökenden gelmenin verdiği prestiji de kullanarak çoğu zaman birden çok grubun arasını bularak büyük bir bütüne hükmetme imkanı bulmuştur.

⁴² Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak, *Aktör Müttefik Şaki, Kürt Aşiretleri*, İstanbul, İletişim yay. 2021, s.

Kürt aşiretlerinin toplumsal organizasyonunun karmaşıklık düzeyinde büyük bir çeşitlilik olsa da, bu aşiretlerin hepsi Ortadoğu'nun genelinde bulunan aşiretlerde de bulunan temel iki yapısal ilkeyi paylaşmaktadır.⁴³ Bunların ilki, babasoyluluğun ve içevliliğin karakterize ettiği *parçalı soy*dur.⁴⁴ Bu eşitlikçi bir ilkedir ve en azından teorik olarak aşiret üyelerinin akraba olmalarından kaynaklı eşit haklara sahip oldukları düşüncesini yansıtır. Diğeri ise *iç hiyerarşi*, ve bazen aşiretin ve grupların aşiret reislerinin ve aile büyüklerinin otoriter merkezî kontrolü ilkesidir. Parçalı soy yöntemi ile şüphesiz aşiret kendi geçimi için son derece elzem olan hayvansal arazilerini genişletiyor ama bu avantaja kadının üzerinden ulaşıldığı için de kadının özgürlük alanını kısıtlıyor. Bir aşiretin sürekli büyümesi her zaman avantaj olmaya da biliyor. Zira bir aşiret büyüdükçe aşiretin hiyerarşi piramidinden tepeden tabana doğru inildikçe akrabalık bağı azalır ve aidiyet duygusu artık aşiretin kendisinden ziyade daha alt birim diyebileceğimiz *kol* veya *baba* odağına yönelir. Aşiretin büyüklüğüne

⁴³ Ortadoğu'daki aşiretler ile ilgili daha geniş bir okuma için bkz. Dale F. Eickelman, *The Middle East, An Anthropological Approach*, Englewood Cliffs, Prentice-Hill Inc., 1989, 6. bölüm; Richard Tapper (ed), *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, Londra, Croom Helm, 1983; Philip S. Khoury ve Joseph Kostiner (ed), *Tribes and State Formation in the Middle East*, Londra/New York, I.B. Tauris, 1991.

⁴⁴ Parçalı soy (*segmentary lineage*) ilkesi kısaca şöyle açıklanabilir: Aşiret en azından yapısal olarak birbirine eşit sayılan birçok gruptan oluşur. Bu gruplardan her biri de yine daha küçük öbeklere bölünen birçok alt grup meydana getirir ve geniş ailenin yukarıdan aşağı en alt düzeyinde güçlü bir içevlilik tercihi vardır. Bir erkeğin amcasının kızıyla ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda başka bir yakın akrabasıyla evlenmesi beklenir (Ya da bir babanın kızını yeğeniyle ya da aynı soydan gelen başka bir yakın akrabasıyla evlendirmesi beklenir). Bu evlilik örüntüsü kızların doğurganlık potansiyellerini geniş ailede ya da çok geniş olmayan sülale içinde tutar ve böylelikle aşiretin bütününe ya da daha geniş gruplara dahil olma pahasına sülalenin bütünlüğünü son derece sağlamlaştırır. Kaynak: Marshall Sahlins, "The Segmentary Lineage: An Organization of Predatory Expansion", *American Anthropologist*, 63/2, 1961, s. 322-343; Fredrik Barth, "Father's Brother's Daughter Marriage in Kurdistan". *Southwestern Journal of Anthropology* 10/2 (1954), s. 164-71; aktaran, Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 81-107.

göre bazen bu kol ve baba dediğimiz grup bile kendi içinde büyük toprak mücadelesine girebilirler.⁴⁵

Kürt aşiretleri içinde hem kontrol ettikleri alan bakımından hem de nüfus açısından birkaç büyük aşiret var. Bu aşiretlerin büyüklükleri çoğu zaman onlar için aynı zamanda politik güç güç demektir. Bunlar içinde en büyük olanlar İzol aşireti, Ertoşi aşireti, Milli aşireti, Hesenan aşireti ve Koçgirî aşiretidir. Bu aşiretlerin yaklaşık iki milyon civarında bir nüfusları olduğu tahmin ediliyor.

3.2 Osmanlı Kürt İlişkileri

Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde aşiretlerin kimliği ve yerleşim biçimleri üzerinde az da olsa önemli araştırmalara rastlanmaktadır. Bunlardan 1478 yılında yazar İsfahan tarafından kaleme alınmış olan “Kitab-ı Diyarbekriyye” adlı eser genel olarak Akkoyunlu tarihini aktarmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun 15. yüzyıldaki demografik durumu ile ilgili kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Bu eser sayesinde söz konusu yörelerin 15. yüzyıldaki coğrafik haritası da çizilebilmektedir. Ayrıca eserde “Kürd ve Ekrad” tabirleri de geçmektedir (Türkdoğan 2006: 50).

Kürtler ile Türkler arasındaki ilk münasebet genel anlamda 1071 Malazgirt savaşı ile başladığı söylene de, birbirini tanıma anlamında ilk diyalog Yavuz Sultan Selim döneminde olmuştur. 1514 yılında Osmanlı ile İran arasında çıkan Çaldıran savaşı Kürtlerin yaşadığı Doğu Anadolu bölgesinde olunca Yavuz Sultan Selim Kürtleri yanına çekme politikası izledi. Sultan Selim, o dönemin en büyük Kürt entelektüeli olan İdris-i Bitlîsî aracılığı ile Kürt Beyleri ile konjonktörel bir anlaşma yaptı. Uzun

⁴⁵ Bu konuda verilebilecek en iyi örnek Hasenan aşiretidir. Hasenan Aşireti Malbat, Seyid, Kareceyi ve Torin olmak üzere 4 ana koldan oluşur. Kollardan biri olan Torin ise yine kendi arasında 4 farklı babaya ayrılır. Bunlar Omeri, Şevişi, Eshedi ve Farisi’lerdir. 1894 yılında bu kollardan Eshedi ve Şeveşi arasında otlak arazi üzerine çıkan kavga 10 kişinin ölümüne sebep olmuş ve bu olay onlar Kürtçe’de *Dengbej* denilen halk ozanlarının anlatımına konu olmuş.

süredir Kürt beylerinin yaşadığı bu bölgeyi kontrol eden Sefaviler Kürt beyleri tarafından sevilmiyordu.

Bu açıdan bakıldığında Çaldıran Savaşı, Kürt beyleri için süprüz bir savaş olmadı. Savaştan hemen sonra yerlerinden edilmiş bu beyler, İdris-i Bidlîsî ile hareket ederek sahip oldukları toprakları Safevilerin elinden almaya çalıştılar. Yani Bidlîsî'nin dinî kontekste oturtmaya çalıştığı bu bağlaşıklık, esasen stratejik, siyasal ve iktisadî gerekçelere dayanıyordu. Nitekim Osmanlı idâresi kurulduktan sonra Bidlîsî'nin belirttiği üzere Diyarbakır'de: "Bazı vilâyetler büyük ümerâya, bazıları da Kürdistan ve diğer ümerâya bağışlanacaktı".⁴⁶ Yavuz Sultan Selim'in İdrisi Bitlîsî aracılığıyla Kürt mirleri ile girdiği bu stratejik ilişki sadece sözlü anlamında bir ilişki olarak kalmadı.

Çaldıran savaşının akabinde 1515'te Sultan Selim'in Diyarbakır ve Mardin'i alması sonucu Kürtler için nisbeten daha istikrarlı bir süreç başlamış ve bu süreç yaklaşık dört asır sürmüştür. Yavuz Sultan Selim, Devlet idaresini bölgede inşa etmek için, Diyarbakır Beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmet Paşa'yı görevlendirmiş; bu da yine aynı zamanda İdris-i Bitlisi'den aldığı destek ile oldu. İdris-i Bitlisi'nin Kürtler üzerindeki etkisi, hafife alınacak gibi değildir. O dönemde Kürtler arasında bu kadar güçlü bir desteğe sahip olmak da Osmanlı için son derece hayatidir. Sonuçta İdris-i Bitlisi'nin desteği ile Bıyıklı Mehmet Paşa, bölgenin siyasal idaresini 1515'te tamamlamıştır.⁴⁷

Kürt bölgesini kontrol ettikten sonra, Osmanlı Devleti, hemen Kürtlerin yaşadığı bu bölgenin idari statüsünü şekillendirmeye çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışma için de yine İdris-i Bitlisi'ye müracaat edilerek yardım istenmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi'ye bölgenin sorunlarını halletmesi için geniş yetki vermiş, kendisinin yazdığı bir fermanla beraber bağlılıklarını beyan eden beylere dağıtılmak için 17 sancak, sırma işlemeli 500 giysi ve 25.000 Düka altını göndermiştir.

⁴⁶ Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 64

⁴⁷ Kodaman, B. (1987). Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara No:67, s.11-12,

Sultan Selim ile Kürt Beyleri arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

“a. Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt emirliklerinin özerkliğini korumak.

b. Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman Padişah’tan çıkacak

c. Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler.

d. Türklere, Kürtleri bütün dış saldırılardan koruyacaklar.

e. Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi verecekler.”

Sultan Selim’in Bitlisi aracılığıyla Kürt Mirleri ile yapmış olduğu bu anlaşma onun emrine tabi olan Kürt mirleri arasında yapılmıştır (Yıldız 1992:52).⁴⁸ Bu anlaşma ile bazı imtiyazlara sahip olan Kürtler ve beyleri bazı istisnalar haricinde genellikle Sultan ile uyum içinde kalmışlar. Birçok kez Osmanlı ordusuyla beraber İran’a karşı yapılan seferlere dahil olmuşlardır. Dolayısıyla bu imtiyazlı durumları değişmeden uzun süre devam etmiştir.

Osmanlı merkezi, bu beylerin mülk-i mevrûslarını ve kadîm idârî düzenlerini kabul etti ve her bir aşiret beyine topraklarını yönetmek üzere ellerine berat ve mülknâmeler verdi. İlk dönemde Diyarbekir beylerbeyliği altında Vilâyet-i Kürdistan veya Cemaat-ı Kürdan başlığında “eyâlet” adı verilen bu idârî üniteler daha sonra bir kısmı yurtluk-ocaklık, bir kısmı da hükûmet sancak olarak adlandırılacaktı.

Osmanlılarda merkezi otoritenin tanıdığı bu gibi imtiyazlar sayesinde, Kürt coğrafyasının bu özel statüsü, yani bir çeşit feodal karakteri, padişah fermanıyla kendilerine “dirlik” adıyla verilen topraklarda yerel beylerin kontrolü Tanzimat devrine kadar devam etmiştir.⁴⁹

⁴⁸ Zekeriya Yıldız, (1992). Kürt Gerçeği. Yeni Asya Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

⁴⁹ Bayram Kodaman, (1987). Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay. Ankara No:67, s.11

Henüz 1515’lerde karşılıklı pratik bir ilişki ile başlayan Osmanlı ile Kürtler arasındaki bu ilişki genel anlamda sorunsuz bir şekilde 1800’lülerin başına kadar devam etti. Fakat özellikle Tanzimat’ın ilanı ile Osmanlı’da başlayan merkezileşme politikaları çeperde kalan ulusları olumsuz etkilemiş ve itirazlar gelmeye başlamıştı. II. Mahmut döneminde Büyük Reşit Paşa döneminde 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen “Gülhane Hatt-ı Hümayun”u devlet yönetiminde ciddi değişiklikleri barındırıyordu. Tanzimat ilanından önce Osmanlı Devleti’nin taşra idaresi “eyalet sistemine” dayanırken, bu dönemle beraber taşra yapılanmasına Fransa’dan taklit edilen “il sistemine” geçilmiştir. 19. yüzyılda görülen anayasal değişiklik, Osmanlı’nın en başta yönetim sistemini tekrar dizayn etme gereksinimini hissetmelerinden başlayarak Devlet’in siyasal-bürokratik kurumlarının gelişmesinde en üst seviyeye ulaşmasını betimlemekteydi (Parlak 2009:1).⁵⁰ Tanzimattan sonra 1870’de kabul edilen “Vilayet Nizamnamesi” ile yeni bir idari düzenlemeye gidildi, bu düzenleme sonucunda Kürtler arasındaki mirlikler ve aşiretlerin etkisi azaltıldı, ayrıcalıklı statüleri ortadan kaldırılmış oldu. Bu şekilde son derece önemli olan bu nüfuz kırılmasıyla birlikte, bölgede büyük bir otorite boşluğu doğmuştur.

Özellikle Tanzimat ile beraber getirilen yeni idari sistem Kürtler arasında bazı büyük aşiretlerin itirazına sebep oldu. Bu itirazlar içinden en güçlü olan Cizre merkezli Bedirhani aşiretinden gelmişti. Tanzimat’ın getirdiği mülkî bölüşüm henüz bölgede faaliyete geçmeden Bedirhan Bey’in, kontrolünde olan Cizre ve Bohtan⁵¹ mıntikasının idarî şeklinde bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapılan değişimli daha önce Diyarbakır Eyaleti’ne bağlı olan Cizre’nin Bohtan, Eşni ve Hacı Behram havalisi Musul Eyaleti’ne bağlanmış; diğer bölgeler olan Cizre, Midyat ve yakın yerler de Diyarbakır Eyaleti sınırları içinde kalmıştır.⁵² Cizre’nin Eşni, Hacı Behram ve Bohtan kazalarının Musul’a bağlanması kararına hem Bedirhan Bey hem de Cizre halkı tepki göstermiştir.

⁵⁰ Parlak, B. (2009). Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımalar. Erişim:12.04.2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4778/65832>

⁵¹ Botan bölgesi, Şırnak, Siirt, Mardin’in doğusunu ve Batman’ın bir kısmını kapsamaktadır. İsmi Diele Nehri’nin bir kolu olan Bohtan Çayıdır.

⁵² BOA, İ.MSM, 48/1225, Lef: 6

Halk bağılı oldukları Diyarbakır Valiliği başta olmak üzere, devlet yetkililerine gönderdikleri dilekçelerde yeni idarî yapıdan rahatsızlıklarını belirterek yaşadıkları olumsuzlukları dile getirdiler.

Bedirhan Bey'in statüsü, hem Kürtler açısından hem de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzu açısından oldukça önemliydi. Uzun yıllar devletin tarafında olmakla izlediği siyaset ile bölgenin en güçlü figürlerinden biri hâline gelen Bedirhan Bey'in devlet ile olan ilişkileri, Cizre bölgesinin, idarî bakımdan Diyarbakır Eyaleti'nden alınıp Musul'a bağlanmasıyla sorunlu hâle gelmiştir. Devletin eyaletler arasında yapmış olduğu bu idari düzenleme sadece Bedirhanileri değil Kürtler arasında bir çok büyük aşiretin tepkisine yol açtı. Devletin bölge ile ilgili yaptığı merkezi vali atamaları da diğer önemli bir itiraz konusuydu. Anlaşmazlığın çıktığı konu sıradan bir idari konu gibi görünse de zamanla devlet ile Kürt aşiretleri arasında ciddi bir boyuta ulaştı.

Tanzimat'ın, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de uygulanmasıyla konumlarını muhafaza eden Kürt beyleri ile devlet karşı karşıya gelmiştir. Bunun en bariz örneği, Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey olmuştur. Yeni idarî düzenleme sonucu Cizre'nin Musul'a bağlanmasıyla başlayan bu süreç, onu, isyan hâlinde bulunan Han Mahmud ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu arada Tanzimat sonrası Kürdistan'da yaşayan gayrimüslim grupların Batılı misyonerlerin yönlendirmesi ile harekete geçmeleri ve buna tepki olarak Bedirhan Bey'in bölgedeki faaliyetleri, kendisini, hem Avrupalı devletlerin hem de Osmanlı devletinin hedefi hâline getirmiştir. Tanzimatla beraber Kürdistan'da oturtulmaya çalışılan yeni idarî düzenlemelerden dolayı hükümet ile tamamen ters düşen Bedirhan Bey, başta Han Mahmut olmak üzere diğer Kürt beyleri ile birlik oluşturarak güç kazanma seçeneğini seçmiş ve isyan etmiştir. Bundan dolayı, onun bu isyanını, Tanzimat'ın Kürdistan eyaletindeki sonuçlarına karşı bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür.⁵³ 1846 yılında çıkan Bedirhani isyanı Osmanlı-Rus savaşı öncesi Kürtler arasında devlete yapılan en büyük itiraz kabul edilir. Bu isyan Kürtlerin Osmanlı idaresi ile aralarına bir mesafe koymasına sebep oldu ve durum 93 harbi sürecini Osmanlı açısından olumsuz etkiledi.

⁵³ Hakan, S. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867), s. 170-171.

3.3 Rusya'nın Kürt Aşiretleri ile İlişkileri

Rusya'nın 19. yüzyılın yılın başından itibaren Gürcistan'ı alması, Rusların Kafkasya coğrafyasında ilerlemeleri noktasında bir başlangıç olmuştur. Bu gelişme doğuda Azerbaycan güneyde ise Doğu Anadolu havzasının Rus kontrolüne açık kalmasını sağlamıştır. 19. yüzyılın başlarında Rusya, Kafkaslardaki topraklarını büyüterek hem İran'a ait Azerbaycan mntikasına ve Revan Hanlığına hem de Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan Kars ve Ahıska topraklarına komşu olmuştur. Böylece Kürt aşiretlerinin yaşadığı topraklara da komşu oldu. Rus General Averyanov, Rusya'nın yeni komşusu Kürtler ile ilgili şu değerlendirmeleri yapıyor;

“Bu tarihlerden itibaren Kafkasya'daki Rus egemenliğinin tarihinde yeni bir süreç başladı; bundan sonra ordularımızın Kafkasya'daki varlığı kısa süreli değildi ve Kafkasya'daki askeri mevcudiyetimiz sadece müttefiklerimize yardım gayesi değil aynı vakitte kendi topraklarımızı İran ve Osmanlı üzerinden gelen, yarı vahşi ve hiç birinin kontrolünü kolay kolay tanımayan Asya halklarının sürekli saldırı ve tacizlerinden korumak amacını da taşıyordu; bu Asya halklarının arasında yağma ve çapula, vahşi ve sınırsız bir özgürlüğe eğilimli Kürt aşiretlerinin özel bir yeri vardı.” (Averyanov, s.21-22)

Rusya'nın bölgede ilk büyük savaşı 1804-1803 yılları arasında İran ile olan savaşıdır. Rusya bu savaş sırasında Revan bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerinin hem demografik açıdan hem de jeopolitik açıdan önemini fark etmişti. Averyanov'un aktardığına göre yaklaşık sekiz bin silahlı adamı olan Revan Kürt aşireti Rusya ile arasındaki savaşa taraf olmaktan özellikle kaçınıyorlar. Fakat Revan'dan Doğu Beyazıt ve Kars

bölgesine kadar geniş bir alana yayılmış olan bu aşiretin ikna edilmesi ve Rusya tarafında olması son derece önemliydi.⁵⁴ (Averyanov, s.23)

Rusya ilk başlarda Kürtlerin İran ve Osmanlı ile olan savaşlarda çok önemli bir etkilerinin olacağını düşünmemişti. Çünkü Kürtler genelde büyük hayvan sürüleri otlatan ve dağınık aşiretler halinde yaşayan bir halk olarak görüyordu.

Fakat 1804'teki İran ile olan savaşta Rusya bu göçebe aşiretlerin önemini sahip olduğu silahlı kişi sayısı ve bölgenin coğrafik koşulları ile olan uyumlarını görünce strateji değişikliğine giderek aşiretleri kendi tarafına çekmenin yollarını aradı. Özellikle Revan'da bulunan Kürt aşiret liderlerine kendi aşiretleri üstündeki liderlik statülerini muhafaza edeceğine ve onlara otlak alanlar tahsis edeceklerine dair sözler vererek Rus vatandaşlığına geçmeleri için ikna etmeye çalışmıştı.⁵⁵ Rusya'nın bu tutumu uluslararası ilişkiler bağlamındaki siyaseti başarılı olduğu söylenebilir.

Rusya, İran ve Osmanlı üçgeninde yaşayan Kürt aşiretleri üç devletin de sınırlarında oldukları için herhangi bir devletin tam olarak tarafını tutarak diğer devletleri karşısına almak istemiyordu. Fakat Rusya bu Kürt aşiretlerinin bu politikasına pek hoş görülmesi davranmadı. Özellikle Karabağ dolaylarında mukim olan Kürtlerin yaylalarını boşaltmaları için baskı yapıldı ve birçok sürülerine el konuldu. Buna karşılık Kürt aşiretleri de Ruslara misilleme saldırıları yaptı. 1810 yılının Temmuz ayında üç bin civarında Osmanlı-İran sınırında yerleşik Kürt, Rusya kontrolündeki Şüregel'e saldırdığında Rus birlikleri tarafından geri püskürtülerek ellerindeki birçok hayvana da alındı. 1812 yılının Mart ayında ise Karabağ'da mukim İran Kürt aşiretine mensup Çelebiyan Kürtleri, Karabağ'ın Zengezur bölgesine saldırınca Rus birlikleri tarafından geri püskürtüldüler. Rus güçlerinden kaçan bu Kürtler; 150 Kürt tarafından muhafaza edilen Kızkala kalesine sığındılar. Rus birlikleri Kızkala Kalesini alıp Kürtlere ait on bin büyük baş hayvanı aldılar. Rusya, Çelebiyan Kürtlerine verdiği bu ceza ile yetinmedi ve daha büyük bir Rus birliği oluşturmuş ve Tatarlarında dahil olduğu bu büyük birliği, Çelebiyan Kürtleri üzerine salmıştı. Bir çok Kürt kışlağını

⁵⁴ Averyanov, Osmanlı-İran-Rus Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 23

⁵⁵ Celilê Celi, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Hareketi, Peri yay. 1998, İstanbul, s.34

yok ettikten sonra yaklaşık dört bin büyük baş hayvanlarına da el koydular.⁵⁶ Rusya'nın bu sert müdahaleleri bir süre sonra Revan bölgesindeki bazı aşiretlerin daha güneye göç ederek Osmanlı'ya sığınmalarına sebep oldu. Bunlar içinde en büyük aşiret olan Zilan aşireti Doğu Beyazıt'a göç edip Osmanlı'dan orada kalmaları için yer talebinde bulundular. Talepleri kabul edilen Zilan aşireti artık Osmanlı tarafında duran bir aşiret oldu.⁵⁷

Kürt aşiretlerinin Osmanlı tarafına geçmeleri ve Osmanlı'nın onlara imkanlar sağlaması Rusya'nın politikaları açısından olumsuz bir sonuçtu. Özellikle Rusya ile İran arasında 1828'de imzalanan Türkmençay Anlaşması sonrası Rusya artık İran'dan ziyade Osmanlı'nın sınırlarını zorlayan bir savaş politikasına geçiyordu. Böyle bir konjonktürde bölgedeki aşiretlerin Osmanlı'nın tarafında olması Rusya'nın göze alamayacağı bir risk olurdu. Rusya kısa sürede Kürt aşiretlerine karşı gösterdiği siyaseti yumuşatmaya ve tekrar onları kendi tarafında tutmak için harekete geçti.

Rus General Paskeviç, Osmanlı topraklarını saldırmadan önce bölge halkı ve yöneticileri hakkında gerekli soruşturmayı yaparak önemli istihbaratlar almıştı. Başta Kürtler olmak üzere bölge halkını kendi saflarına çekmek için bildirimler bastırmış ve dağıtmıştır. Bildirimlerde eğer Rusya'ya itaat ederlerse kendilerine karışılmayacağını aksine onlar için güzel yayla arazileri tahsis edileceği belirtilmiştir.³³⁶ Osmanlı topraklarının Rusların eline bu kadar kolay bir şekilde geçmesinin en önemli sebeplerinden biri de Rusya'nın halk ve idareciler üzerinde takip ettiği politikaydı. Ruslar, Kürt halk ve yöneticilerini bazen korkuyla ve bazen vaatlerle kendi saflarına çekerek mukavemetlerini kırıp şehirleri ele geçirmişlerdi.⁵⁸

Paskeviç, bu süreç boyunca Osmanlı'ya karşı harekatlarda Kürt aşiretleri ile birlik olup onları kendi taraflarına çekerek Osmanlı ordusundaki Kürt askerlerin gücünden

⁵⁶ Averyanov, İran-Osmanlı-Rus Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 23

⁵⁷ Sıtkı Uluerler, İran - Osmanlı Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849- 1852)", Turkish Studies, Volume:10/5 Spring 2015, p.329-356.

⁵⁸ Çubuk, F. (2017). Osmanlı-İran-Rus Sınır Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

elinden gelidiğince yararlanmayı pırlanlamıştı. Bu nedenle Paskeviç, Tiflis'e döndüğünde ilk iş 1828 yılının kışı boyunca Kürtlerle görüşmeler yapmaktı. 1829 yılının Ocak ayında Kürt Aşiret reislerinden Zilanlı Hüseyin Ağa ve Süleyman Ağa ile Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ile görüşmelerde bulunmuştu.

General Paskeviç, Erzurum hareketına başlamadan önce Müslüman süvari birliklerinin oluşturulmasına yönelik önlemler almıştı. Kars birliklerinin dahilinde dört Müslüman birliği vardı; bu birliklerden 400 atlı sadece Kars ve Ahıska sancaklarındaki Kürtlerden oluşuyordu. Revan'da bulunan birliklerinde ise Hasan Ağa'ya bağlı Yezidi Kürtleri ile Maku bölgesinde göçebe olan Celâli Aşireti Kürtlerinden müteşekkil bir Müslüman alay vardı.⁵⁹

Ruslar, diğer savaşlarda yaptıkları gibi Kırım Savaşında da de Osmanlı Kürtleriyle yakından ilgilenmişlerdir. 1853 yılının sonlarında bazı Kürt aşiret liderleri, mallarının savaşta kaybetmemek Gümrü'ye gidip Ruslara bağlı olduklarını iletmişlerdi. Bir süre sonra Zilanlı Aşireti liderlerinden Kasım ve Ahmet Ağalar da bağlılıklarını ifade eden mektuplar Ruslara göndermişlerdi. Diğer Osmanlı-Rus savaşlarında olduğu gibi Kürtler, Kırım Savaşında da net bir taraf tutmaktan çekindiler. Göçebe olma durumları onları hangi çıkarları olan tarafta olmalarını zorunlu kılıyordu. Osmanlı ordusunun yenildiği cephelerde, mallarının ve arazilerinin ellerinden çıkmasından korkan bazı Kürt aşiretleri, Ruslara tabi olduklarını bildirmek zorunda kalmışlardı.

1854 yılında Rusya'nın Kürt aşiretleri ile olan ilişkilerinin idaresi Albay Loris Melikov'a verilmişti. Albay Melikov, başta Zilanlı Kasım Ağa olmak üzere Kürt aşiret liderleriyle gizli buluşmalar düzenleyerek onları bazı vaatlerle Rusların tarafına çekmeye çalışmıştı. Loris Melikov, yapılan görüşmeler esnasında Kürtlere çok değerli hediyeler verip gönüllerini hoş tutmuştu. Beyazıt, Muş ve Van bölgelerinde bulunan göçebe Kürt aşiretleriyle özellikle ilgilenip aşiret reislerine mektuplar göndermişlerdi. Rus birliklerinin bulunduğu bölgelere uzak olan Kürtlere gönderilen mektuplardan bir cevap alınamamıştı. Birçok Kürt aşireti, Ruslarla yakınlaşmaya yanaşmamış vaat ettikleri hediyelere rağmen çağrılarına olumlu geri dönüşler yapmamışlardı. Bazı Kürt aşiretleri, Rusların yanında harbe dahil olmamış olsalar da Ruslara karşı direnişe de

⁵⁹ Averyanov, Rus-Osmanlı-İran Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 64-67

girmemişlerdi.⁶⁰ Fakat yine de bazı bölgelerde Ruslara karşı başarılı bir şekilde direnen Kürt aşiretleri de vardı.⁶¹

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde (93 Harbi) hem Balkanlar'da hem de Kafkas cephesinde harekete geçen Ruslar, Kafkas hareketinde yine Kürtlerle bağlantıya girmişlerdi. Ruslar, sadece sınırlarına yakın olan bölgede değil, Dersim gibi sınırlarına oldukça uzak bir bölgede yaşayan Kürt halkını ve bunların Osmanlı Devleti'ne karşı tavırlarını yakından izlemiş, haklarında detatlıca bilgi almıştır. Rusya Devleti, eskiden olduğu gibi bu savaşta da Kürtlerin yardımını elde etmenin ve onlarla gizli ilişkiler kurmanın gerekli olduğuna inanmaktaydı. Osmanlı ve İngiltere devletleri yürüttükleri bu politikayla, Kürtlerin tamamını Rusya'ya karşı kullanmadan Rusya Devleti, en kısa sürede Kürtleri kazanmanın yollarını aramaktaydı. Çünkü planını yaptıkları bu savaş daha önceki savaşlardan daha büyük ve daha geniş bir alanda olacağı kesindi. Bu ihtimalden dolayı Rusya, özellikle Rusya-Osmanlı hududundaki Kürt aşiretleriyle ilgilenmeyi mecburi görüyordu. Yaver General Loris Melikov, Rus saflarını Kürtlerle takviye etmek için kullanılacak en doğru yöntemin iyi bir maaş olduğunu kabul ediyordu. Geçmiş savaşlarda olduğu gibi Loris Melikov'un Gümrü'deki karargahına Kars'ta yaşayan Kürtler gelip Rusya ile hareket etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. General Melikov, gelenlere hediyeler vererek Ruslar sınırı geçinceye kadar Kürt aşiretlerinin beklemede kalmalarını ve aşiret liderlerinin hiçbir şekilde yağma ve zorbalığa vermemelerini emretti.⁶²

Rusya'nın bölgedeki Kürt aktörler ile iletişimi sadece askeri yetkililer üzerinden değildi. Aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki Konsoloslukları da bu politikada çok iyi araçlar olarak çalışabiliyordu. Özellikle Erzurum⁶³, Van, Kars ve Urmiye'deki

⁶⁰ Averyanov, Rus-Osmanlı-İran Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul, s. 81

⁶¹ BOA.,}MKT. MHM. 74/40, (H.07 Zilhice 1271 / M. 21 Ağustos 1855).

⁶² Çubuk, F. (2017). Osmanlı-İran-Rus Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900) Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

⁶³ Bu konuda en çok konuşulan isim Aleksandre Jaba'dır. 1848 yılında Erzurum konsolosu olan Jaba, Kürtler arasında en tanınan entelektüel olan Molla Muahmud Bazidî ile dost olur ve ondan Kürtçe öğrenir. Jaba ayrıca Molla Mahmud'tan Kürtlere ait el yazma eserlerini toplamasını ister. Yüzlerce el yazma eseri

konsolosluklar hem Ermeni cemaatleri ile hem de Kürt aşiret ve önde gelenleri ile yakın ilişkiler içindeydiler. Bu konsoloslukların faaliyetleri o kadar yoğun oluyordu ki Osmanlı bu konsolosların görevli olduğu ilden başka bir ile gitmelerini devlet iznine tabi tutmuştu.⁶⁴

Sonuç olarak Rusya 19. Yüzyılın başından itibaren Kürt aşiretlerinin bölgedeki denkleme önemlerini fark etmiş ve aşiretleri kendi tarafında konumlandırmak için elinden geleni yapmış. Kürtlerin Müslüman olması onların kolayca Rusya tarafına engel olsa da zamanla Rusya bunu da bu konuda da garantiler vererek bazı büyük aşiretleri kendi tarafında tutmayı, Kırım ve 93 harbi gibi savaşlarda silah altına almayı başarmıştı.

3.4 Osmanlı-İran-Rus Devletleri Arasında Savaş ve Antlaşmalarda Hudut ve Kürt Aşiretleri Meselesi

Osmanlı, İran ve Rusya üçgeninde önemli bir aktör daha vardı. O zaman henüz bağımsız olmayan ve eyalet olan Azerbaycan Kuzeybatı İran'da büyük bir alanı kontrol ediyordu. Azerbaycan valisi Şehzade Abbas Mirza hem Osmanlı hem de İran sınır boylarında yaşayan Kürt aşiret ve beyleri ile olan ilişkisi ve onlara karşı yürüttüğü siyaset Osmanlı-İran ilişkilerinde bir çok defa problemlere neden olmuştu.

İran ordusunun sevk ve idaresinde uzun seneler çalışan Fransız Yüzbaşı Gaspar Druvil, eserinde İran ordusunda bulunan Kürtler ve İran Kürdistan'ı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶⁵ Averyanov'un Druvil'in kitabından bize bildirdiğine göre; Luristan ile

toplayan Molla Mahmud Bazidi bu eserleri Aleksandre Jaba'ya verir ve bu eserler Rusya taşınır. Jaba ayrıca Rusya'da ilk Kürdoloji çalışmalarını başlatan Rus doğu bilimci olarak bilinir.

⁶⁴ BOA, Y.PRK-ASK. 66/25, (H. 15 Rebiülevvel 1308 / M. 29 Ekim 1890).

⁶⁵ Nihat Karademir, *Sultan Abdulhamid ve Kürtler*, Nübihar yay. 2016, İstanbul, s. 34

birlikte İran Kürdistan'ın büyük bölümü Muhammet Ali Mirza'nın hakimiyetindeydi. Kendisi İran tahtı üzerinde kendisi için hak iddia ettiğinden Tebriz valisi veliaht Şehzade Abbas Mirza ile ilişkileri iyi değildi. Azerbaycan, Erdelan, Maku ve kısmen Revan hanlıklarına yakın bölgelerinde mukim İran Kürtlerini kendi tarafına çekmeye çalışan Abbas Mirza'nın hedefi onları süvari birliklerinin teşkilinde kullanmaktı. Bu yüzden Abbas Mirza, bazen onları vergiden sorumlu tutmayarak ya da çeşitli ayrıcalıklar vaat ederek ordusuna dahil olmalarını sağlamıştır. Abbas Mirza, aynı zamanda Osmanlı Kürtlerine de bazı muafiyetler ve ayrıcalıklar vaat ederek kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. 1804-1813 Rus-İran savaşında Abbas Mirza'nın ordusunun toplamı elli bin askerdi. Bu ordunun büyük bölümü Kürt aşiretlerinden gelen düzensiz süvarilerden oluşuyordu. Abbas Mirza'nın kontrolü altında bulunan Kürt aşiretleri yaklaşık otuz bin süvari verebilme kapasitesine sahiptiler. Kürtleri asker vermeye mecbur etmek ancak vergi muafiyeti ve iyi bir maaşla mümkün olabilmekteydi. 1812'de Abbas Mirza nezdinde bir değer taşıyan ve en iyi süvarileri olarak kabul gören Kürtler, General Kotlyarevskiy komutasındaki Rus birlikleri karşısında fazla dayanamamış ve bütün umutları boşa çıkarmışlardı. Averyanov, s. 26-28)

Vali Abbas Mirza bir vali olmasına rağmen bölgede büyük bir etkisi vardı ve İran'ı yönetmeye de talipti. Vali Mirza bölgede sahip olduğu gücün kaynağı çok ayrıcalıklı davrandığı sınırdaki Kürt aşiretleriydi. Bu aşiretlerin liderlerini sık sık ağarlar ve onlara hediyeler verirdi. Bu hoş görü sınırda eşkıyalık yapan bazı aşiretlere de gösterildiği için Osmanlı ile İran arasında ciddi bir sınır problemine dönüşüyordu. Dönemin Van'daki Rus konsolosu da yazışmalarında eşkıyalık yapan aşiret mensuplarının Vali Mirza tarafından himaye edildiği ile ilgili şikayet var. Rusya'nın Vali Mirza'dan rahatsız olduğu konu bununla sınırlı değildi.

Abbas Mirza zamanında Rusya, İngiltere ve Fransa'nın etkisi artmıştı. Abbas Mirza, bu devletler arasında bir denge siyaseti sürdürmek zorunda kalmış ve Rusya ile olan çekişmelerinde İngiltere ve Fransa'ya yaslanarak devleti ayakta tutmaya çalışmıştı. İngiltere ve Fransa Şah'ın bu tutumundan yararlanarak tavizler elde etmişlerdi. Abbas Mirza'nın babası Feth Ali Şah'ın vefatından sonra taht için şehzadeler arasında kavgalar başlamış ve bazı şehzadeler öldürülmüştü. İran'da taht kavgasından dolayı karışıklık ve belirsizlik ortaya çıkmıştı. Bazı şehzadeler Rusya, İngiltere ve

Osmanlı'ya sığınmıştı. Bağdat'a gelerek Osmanlı'ya sığınan şehzadeler Osmanlıdan destek talebinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti kendisinden yardım isteyen bu şehzadelere iyi davranıp maaş vermiş fakat İran'ın iç meselelerine müdahil olmak istemediği için onlara destek olamayacaklarını bildirmiştir. Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza, İngiltere ve Rusya'nın da yardımıyla İran'da yönetime geçmiş ve kendisine muhalefet eden şehzadeleri bertaraf etmişti. Osmanlı'ya sığınan şehzadelerin affedildiğini ve İran'a teslim edilmelerini istemişti. Osmanlı Devleti, bu talebe olumsuz cevap vermiş ve şehzadeleri teslim etmek istememiştir.⁶⁶

Veliahtlar arasından Muhammed Şah'ın tahta geçmesinden sonra Osmanlı-İran ilişkileri karşılıklı elçi gidiş gelişleri çerçevesinde devam etmişti. Osmanlı-İran arasındaki sınır ve aşiret konusu müzakerelerin yürütülmesi için 1835 yılında Muhammed Şah, elçi olarak Hudadad Han'ı Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Hudadad Han ile yürütülen görüşmelerde aşiretler meselesi ve aşiretlerin verdiği zarar ziyanın tespiti ve tazmini noktasında bir anlaşmaya varılamamıştır.

Osmanlı-İran arasındaki meselelerin hali için bu sefer İran hükümeti, 1837 yılında Mirza Cafer Han'ı müzakereler için görevlendirdi.. Mirza Cafer Han ile yürütülen görüşmeler olumlu bir hava içinde devam etmiş olsa da sınır ve aşiretler ile ilgili meseleler yine bir çözüme kavuşturulamamıştır. Sınır boyundaki aşiretlerden dolayı ortaya çıkan istikrarsızlık, gasp ve yağma ile ele geçirdikleri malların telafisi hususları bir sonuca bağlanamamıştı. Müzakeresi yapılan belli başlı konular; mağdur tüccar ve malları yağma edilmiş olan halka verilecek tazminat, Fars ve Çıldır bölgelerinde ikamet eden bazı İran aşiretlerinin iki devlet arasında gidiş gelişleri esnasında çıkardıkları sorunlar, 1836 yılında İran tarafına gitmiş olan Zilanlı Aşireti'nden alınacak meblağ gibi konular idi.

Görüşmelerden sonuç alınmayacağı anlaşılınca Cafer Mirza İstanbul'a gelerek müzakereleri buradan sürdürmeye çalışmıştır. İstanbul'a gelen Cafer Mirza, iki devlet arasında var olan meseleleri içeren beş maddelik bir raporu Osmanlı hükümetine

⁶⁶ Çubuk, F. (2017). Osmanlı-İran-Rus Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

sunmuştur. Cafer Mirza, Osmanlı ve İran devletleri arasındaki sorunların sunduğu rapordaki meselelere dayandığını ve bu meseleler çözülmedikçe iki devlet arasında kalıcı bir barış inşa edilemeyeceğini belirtmiştir. Osmanlı ılımlı yaklaşıma sorunların çözümü için gerekenin yapılmasına özen göstermeye çalışmıştır. İki devlet arasındaki yıllarca sürüp gelen en büyük problem aşiretler idi. Osmanlı Devleti, aşiretlerden kaynaklı meselelerin bir çözüme kavuşmamasında İran Devleti'ni sorumlu tutmuştur. Çünkü İran kendi hakimiyeti altındaki aşiretleri kontrol altında tutma meselesinde ihtiyaç olan çabayı göstermemiş bir çok defa da bunu bir strateji olarak kullanmıştı.

Özellikle İran Devleti problemleri eşkiya aşiretlerinden Celâli Aşireti'ni bazen Osmanlı toprağına gönderip sonra da İran taraflarına geri çağırarak bu aşiretin uygunsuz davranışlarda bulunmasına ortam hazırlamıştı. Osmanlı Devleti, İran yönetimi üzerine düşen sorumluluğı yerine getirmediğı durumda İran'a gönderilmiş olan İran aşiretleri Osmanlı topraklarına tekrar gelecek olurlar ise geri iade edilmeyeceklerini İran sefirine sert bir dille iletmiştir. Ayrıca Osmanlı hükümeti, İran'dan Osmanlı topraklarına gelip eşkiyalık yapan Sepki, Haydaranlı ve Celâli gibi sorunlu Kürt aşiretlerinin İran topraklarında kalmasını, bunların Osmanlı topraklarına geçmelerine müsaade edilmemesini ve bu hususta lazım olanın yapılmasını İran idaresine bildirmiştir.⁶⁷

Osmanlı ile İran arasında en fazla soruna sebep olan aşiret Celali Kürt aşiretiydi. Çoğunlukla İran sınırları içinde yaşayan bu aşiret yaz aylarında yayla için Osmanlı sınırlarını geçer ve burada mukim olan köylülere zarar verirdi.

Bu yüzden İran'ın Celâli Aşireti'nin Beyazıt bölgesine verdiği hasarlar iki devlet arasında gerginliğe neden olmuştu. Bahar mevsiminde yaylak için Beyazıt'a gelen Celâli Aşireti, bölgedeki köylere saldırmış ve bazı zulümler yapmıştı. Osmanlı, bu eşkiya aşiretlerin İran hükümeti tarafından bilerek Osmanlı topraklarına salıverildiğı fikrindeydi. Celâli Aşiretinin eşkiyalığı Beyazıt bölgesi ile sınırlı değildi, Kars ve Pasinler bölgesine de aynı davranışı göstermeye başlamışlardı. Vaziyetten oldukça endişelenen Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa, bu konuda hükümetten bir an önce bir

⁶⁷ Sıtkı Uluerler, "İran - Osmanlı Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849- 1852)", Turkish Studies, Volume:10/5 Spring 2015, p.329-356.

önlem almasını istemiştir. Osmanlı Devleti, durumun muhakemesini yaptıktan sonra İran Devleti'ne iki devlet arasında asayiş ve barış isteniyorsa bu rezalete azm edenler hakkında gerekli cezalandırmaların yapılmasını ve Osmanlı tebaasına verdikleri zararların eksiksiz bir şekilde tahsil edilerek Erzurum valisine teslim edilmesini istenmişti.

Osmanlı'nın İran ile Celali aşireti üzerinden yaşadığı hudut sorunun benzerini Rusya Batı Ermenistan'da Zilan aşireti üzerinden yaşamaktaydı. Zilan aşiretine bağlı bazı kolların sınırda asayiş bozucu hareketlerde bulunması ve yakalanmamak için Azerbaycan valisinin bölgesine gitmeleri Rusya için ciddi bir sınır asayiş sorununa dönüştü.

IV. BÖLÜM

4. Savaşa Katılan Kürt Aşiret ve Şeyhleri

Yakın döneme bu alanda yapıla çalışmalar göre ancak Kürt emirlik yapısının ortadan kaldırılmasından sonra güç odağı haline geldikleri iddia edilen Kürt şeyhleri, esasında 19. yüzyıldan önce de Kürt toplumunda etkili bir odak konumunda bulunmuşlar.⁶⁸

Emirlikler döneminin sonlarına kadar şeyhlik daha çok emirliklerin otoritesini ikincil ama yine de önemli ikincil bir kurum olarak var olmuştur. II. Mahmut'un merkezileşme politikası sonucu, bölgede bulunan Kürt emirliklerin otoritesi son verilerek, merkezden atanan yöneticilere verildi. Bu süreçte bölgede bir otorite boşluğu oluştu. II. Mahmut politikalarının Kürtlere yönelik en doğrudan sonucu oluşan bu fetret döneminden faydalanan Kürt ulema ve şeyhlerin başat egemen sınıf olarak ortaya çıkmasıdır.⁶⁹ Emirliklerin ortadan kaldırılmasından sonra bölgede ortaya çıkan yeni durum, şeyhleri mecburi olarak politik roller almaya zorlamış ve daha önce yerel sorunlarda sadece arabulucu ve hakim olan şeyler zamanla politik lidere dönüştüler. Merkezi otorite olan Osmanlı henüz bölgede tam hakimiyet sağlayamadığı için aşiretler arasında çıkan anlaşmazlıklara çözüm üretecek etkiden yoksundu. Bu noktada çıkan iktidar boşluğunu şeyhler doldurdu. Kürtler arasındaki bazı şeyhler bağlı

⁶⁸ Dına Rızk Khoury, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834), (Çev: Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.26-27.

⁶⁹ Erik JaN Zürcher (2000). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul, İletişim Yayınları. s. 52

oldukları tarikatlar üzerinden sadece Osmanlı topraklarında değil İslam topraklarının farklı yerlerine de hükmedebiliyorlardı.

Kürt alim ve Şeyhleri İslam'ın üç büyük kültürel bölgesinin merkezinde bulduklarından dolayı Kürt alimleri, genelde, ana dilleri Kürtçenin yanında Arapça, Türkçe ve Farsçayı da iyi düzeyde öğrenme imkanına sahip olmuş, kültürler arasında bir köprü görevi üstlenmişler.⁷⁰ Kürt şeyhlerinin genelde bir eğitim kurumuna(medreseye) sahip olmaları ve burada dini alanda öğrenci yetiştirmeleri toplum arasında onları ayrıcalıklı bir konuma tutuyordu. Bu ayrıcalıklı statü şeyhlerin hem halk arasında hem de iktidar odakları ile olan güç ilişkilerinde kilit bir rol veriyordu. Sonraki dönemlerde de hem Osmanlı hem de İran hükümdarları bu şeyhlerin/alimlerin oluşturdukları etkiden faydalanmak istemiş, bu alimleri kendi taraflarına çekmek için onlara köyler da dahil birçok maddi yardımlarda bulunmuşlar. İran Şahı 1742 yılında, Musul'da oturan Kürt alimlerinden Şeyh Hasan'ı kendi safına çekmek için mektup yazarken, Osmanlı merkezi iktidarı Şeyh ile kardeşine köy bağışladığına dair resmi belgeler göndermiştir.⁷¹ 18. yüzyılda bazı şeyhler buldukları bölgede ticaret kervanlarında vergi almak suretiyle kendileri için mikro bir ekonomik alt yapı dahi oluşturmuşlar. Bazı şeyhlerin sahip oldukları nüfus ya da kontrol ettikleri bölgenin önemine göre Osmanlı idaresi tarafından desteklendiği de olmuştur. Osmanlı merkezi iktidarı tarafından şeyhlere vakfedilen topraklar uzun bir süre önce başlamış ve devam etmiştir. Bu topraklardan elde edilen tarımsal artıkların oranları düşük olmasına rağmen merkezi iktidarın bölgede Kürt şeyhlerine sunduğu ayrıcalıklar, onların yerel aristokrasi üzerinde önemli bir etki oluşturmalarına yol açmıştır.⁷²

Bazı şeyhler zamanla dönemin Osmanlı padişahını endişelendirecek kadar büyük bir nüfusa sahip olmuştur. IV. Murad döneminde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Diyarbakır bölgesinde mukim Nakşibendi Kürt şeyhlerinden Şeyh Aziz Mahmud, Musul'dan Erzurum'a, Van'dan Urfa'ya, Tebriz'e Erivan'a kadar olan bölgede sahip

⁷⁰ Ali Tenik, Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar, Nubihar, İstanbul, 2019, s.20.

⁷¹ Tenik, a.g.e., s.65-66.

⁷² Khoury, a.g.e., s.34

olduğu nüfuzdan dolayı idam edilmiştir. 1639 yılına gelindiğinde Kürt şeyhinin kimi iddialara göre 40 bin, kimi iddialara göre ise 400 bin civarında taraftar edindiği anlaşılmıştır. Şeyhin ayaklanabileceği endişesine kapılan sultan, onu idam ettirmiştir.⁷³

Kürt şeyhleri hangi bölgede olsalar da mutlaka bir tarikata bağlı olmuşlardır. Bu tarikatlardan en yaygın olanları Kadirilik ve Nakşibendiliktir.⁷⁴ 19. Yüzyılın başından itibaren Mevlana Halid-i Şehrezori ile beraber Nakşibendilik Kürtler arasında iyice yayılmış buna bağlı olarak Kadirilik biraz daha etkisini kaybetmişti. Özellikle Halidilik'te şey mürid ilişkisi çok güçlüdür. Öyle ki Kürtler içinde doğan Halidilik daha önce hiçbir tarikatın göstermediği bir başarı göstererek sadece Osmanlı topraklarında değil İslam coğrafyasının da bir çok yerine yayıldı.⁷⁵

Bazı Kürt bölgelerinde Nehri ve Barzan şeyhleri örneğinde olduğu gibi “*politik şeyhler*”⁷⁶ geçmişte mirlerin sahip olduğu politik güce kavuştular.

Tarikatların bölgedeki gücüne şahit olan ve batılı seyyahlardan biri Kürt bölgelerinde varlık gösteren Nakşibendi şeyhlerinin konumlarını, Hıristiyanlık inancının en üst mertebesinde bulunan papaların Avrupa'daki konumlarıyla karşılaştırmış, din noktasında fanatik bir anlayışa sahip olmayan hoşgörülü Kürtlerin dahi şeyhlerinin etkileriyle rahatlıkla hayatlarını feda edebildiklerini ileri sürmüştür.⁷⁷ Kısa bir süre sonra Berzenci şeyhleri Baban emirliğinin Süleymaniye'deki boşluğunu, Barzaniler Behdinan emirliğinin boşluğunu, Talabaniler'de Kerkük bölgesinde oluşan iktidar boşluğunu doldurdu.⁷⁸ Bu şeyh ailelerinin kısa sürede bu büyük boşlukları doldurması

⁷³ Naima Mustafa Efendi Tarihi III, İstanbul, 1281, s.385-387)

⁷⁴ Bunların yanında etki alanları sınırlı da olsa Rıfaiyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Nurbahşiyye, Nimetullahilik, Haksarilik tarikatları da vardı.

⁷⁵ Ebu Manneh, Butrus (2014) Halidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış. Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları. s. 323

⁷⁶ “politik şeyhler” ifadesini Martin Van Brunessen'in kullandığı bir sıfatlandırma.

⁷⁷ Orhan Örs, Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909), Nubihar, İstanbul, 2019, s.248.

⁷⁸ Ali, Othman (1997). Southern Kurdistan Durinthe Last Phase of Ottoman Control: 1839-1914. Jurnal of Muslim Minority Affairs, Vol 17, No:2, 1997, s. 283-291

merkezileşmeye çalışan Osmanlı tarafından tamamıyla hoş karşılanacak bir durum değildi. Şeylerin aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları çözmesi bir yandan devletin işine gelirken, bir yandan da şeylerin bu sorun çözücü etkileri onları nüfusunu her geçen büyütmede ve yeni bir güç odağı haline getirmekteydi. Dönemin Sivas Valisi şeyhlerin o günkü toplumdaki rollerini şu sözler ile ifade ediyor:

“Buralarda seyit ve şeyh diye tabir edilen birtakım fesatçılar olup daima dağlarda gezip tümüyle beyaz elbise giyerek her nereye gitseler bazıları Arapça “şeyhimiz geldi” bazıları da Kürtçe “şeyhimiz geldi” diyerek kadın ve erkek ellerini öpüp eteklerine sarılıyorlar. Bunlar kendi kabilelerine her ne söyleseler “yani filan ile muharebe ediniz ve filan ile barışınız” dedikleri anda öylece hareket ediyorlar. Şu şekilde ki faraza iki aşiret birbiriyle savaşmaya başlayıp iki taraftan da tüfekler kullanılıyor iken bu şeyhlerin biri aralarına girdiğinde derhal tüfek kesilip yerli yerine giriyorlar özetle bunların halleri hiçbir millette görülmemiştir...”⁷⁹”

Görüldüğü gibi Osmanlı bölgede mirlikler sonra süreçte oluşan iktidar boşluğunu kısmen şeyhler üzerinden doldurmayı tercih etmiştir. Bunun da iki sebebi vardı birincisi şeyhlerin genelde aşiretsiz olmaları, ikincisi ise dindar olan Kürtlerin dini profilde olan kişileri saygın görmeleri ve dediklerine itiraz etmemeleriydi. Osmanlı'nın Kürt şeyhleri ile bu pratik ilişkisi uzun sürdü fakat zamanla bir kısmı politikleşen bu şeyhlerin gücü Osmanlı yönetimini endişelendirecek boyutlara ulaştı.

4.1 Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Harbe Katılması

Osmanlı tarihi açısından en önemli savaş olarak tarihe geçecek olan Osmanlı-Rus harbinin ayak sesleri iyice duyulmaya başlamıştı. Bu savaş Tuna cephesi ve

⁷⁹ Karademir, Nihat (2017) Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler: Modernleşme, Merkezîyetçilik ve İsyan, Nubihar Yayınları, İstanbul, s. 405

Kafkas cephesinde aynı anda olacağı için Osmanlı sahip olduğu bütün imkanları ikiye bölmek zorunda kalacaktı. Kafkas cephesi ikmal ve asker açısından daha kritik durumdaydı çünkü devletin idari merkezinden oldukça uzakta kalıyordu. Bu durum en başından beri Osmanlı'nın bölgedeki aktörleri kendi tarafına çekmek mecburiyetinde bırakıyordu. Bu durum Kürtler ile iş birliğini zorunlu kılıyordu. Kürtleri askere alma konusunda zor kullanma seçeneğini önemli oranda dışlayan devlet, onları kazanmak için yeni bir yol denemiştir. Sultan Abdülhamid peygamberin yeşil sancağını açmış ve Ruslara karşı cihad ilan etmişti.⁸⁰ Osmanlı devleti bu yöntemi daha önce de denemişti ama daha önce hiç bu kadar işe yaramamıştı. Çünkü bu defa cihad ilan edildikten hemen sonra bunu tamamlayacak ikinci bir adım atılmış ve devlet aşiretler üstü saygınlıkları olan dini önderlerin yardımına başvurmuştur.⁸¹ Devletin savaş arafesinde Kürtlerden asker toplamak için şeyhler ile iş birliği yapma konusundaki bu kararı, Kürt din adamlarının bölgedeki etkinliğin devlet tarafından resmen tanıdığını ortaya koymuştur. Padişahın cihat çağrısı Kürt din adamlarından olumlu bir karşılık bulmuştur özellikle Nakşi şeyhleri 93 Harbi sırasında Osmanlı'yı desteklemiş ve Osmanlı askerleri ile beraber savaşmışlardır bu savaşta Osmanlı ordusundaki Kürtlerin öne çıkan komutanları Şeyh Ubeydullah Nehri şehri Celalettin ve Ubeydullah'ın oğlu Abdulkadir'dir. Ayrıca özellikle Celalettin'in Kürtler üzerindeki Osmanlı ve İran egemenliğinden hoşnutsuz olmasına rağmen bir Rus zaferinin daha fazla işgal ve bağımlılık getireceğini bildiği için büyük bir arzu ile Osmanlı saflarında savaşa katılmıştır.⁸² Kürt arasındaki ünü bu şeyhler kadar olmasa da Osmanlı'nın bu ölüm-kalım savaşına destekleri olmuştur.

Ünlü Kürt şeyhi Süleymanyeli Kak Ahmet, 93 harbinde müritlerinden ve mensuplarından oluşan bir kuvveti torunu Şeyh Sait Berzenci komutasında Osmanlı'ya yardım etmek üzere savaşa göndermiştir. Nakşibendi şeyhlerinden Erzincani Hacı Fehmi Efendi de Muhip ve müritlerinden oluşan 70-80 kadar kişi ile orduya katılmış

⁸⁰ Halfin (1992). Age. S.76-77

⁸¹ Averyanov (2010). Age. S.143

⁸² Brad Dennis, (2008) Kurdish Ermenian Relation in the LateOttoman Empair Power Structures and InteractiveBehavior. Yayınlanmamış Master Tezi, Utah Unersitesi. (Aktaran Nihat Karademir)

ve diğ er baş ı bozuk döküntü süvarilerden toplayabildiklerini de yanına alarak ordunun öncülük ve karakolluk hizmetlerini yerine getirmiştir.⁸³

Bu şeyhler arasında 93 harbinde ismi en çok ö ne çıkan ve en çok konuşulan ş üphesiz Ş eyh Ubeydullah Nehri'dir. Ş eyh Ubeydullah Hakkari'ye bağı lı Nehri köyünde otursa da ismi Kürtler arasında en ucra köylere kadar ulaşmıştır. Bunun farkında olan devlet savaş ın baş ında Ş eyhi Kürt aş iretlerinin komutanı olarak atadı. Bu aynı zamanda Ş eyhi Kürtlerin lideri olarak kabul etmek oluyordu. Devletin Ş eyhe yaptığı bu azımsanmayacak jestlere rağmen Ş eyh savaşa o kadar kolay katılmaya niyetli değ ildi. Savaş arefesinde Ş eyh Ubeydullah ile sürekli iletişim halinde olan ve varsa Ş eyh Ubeydullah'ın şartlarını merkeze ileten kişi Van Fırkası Kumandanı Faik Paşa idi. Mehmet Arif bey baş ından beri Ş eyh Ubeydullah'ın vereceğı yardımın abartıldığını ve bu kadar büyük beklenti içinde olmanın yanlış olduğı kanaatini paylaşmıştır.

Mehmet Arif bey'e göre Ş eyh Ubeydullah'ın Osmanlı ordusuna 20 bin kişilik bir yardımcı kuvvetle katkıda bulunacağı iddiası her güçlüğü büyüklerine kolay göstererek kazanacağı teveccüh ile menfaat ve karını arttırmaya bakan ve bunu adet edinen üst düzey memurlarımızın eseridir. Bu memurlar şeyhin kudreti ve ahalinin vatanseverliğı hakkında İstanbul'a abartılı bilgiler vererek halife dair herkesin şeyhten büyük hizmetler beklemesine sebep olmuşlardır bu beklentileri gerçekleştirmek için Faik Paşa sürekli Ş eyh ile haberleşiyor ve şeyhin isteklerini karşılamaya çalışıyordu.⁸⁴

1877'nin Ocak ayında Ş eyh Ubeydullah Ruslara karşı savaşmak üzere 300 müridiyle yola çıkarak Van'a ulaştı. Kısa sürede çevresinde Kürt birlikleri yerleşmeye başladı, geçtiğı yerlerdeki aş iret reislerinin bir kısmı askerleriyle kendisine katıldı ve şeyhin etkisiyle Osmanlı padişahı Kürdistan üzerindeki otoritesini geçici bir süre için tamamlamış oldu. Ş eyhin varlığı ayrıca Savaş süresince Kürt arasında devlet ile anlaşamayan aş iretler arasında geniş çaplı bir isyanın gerçekleşmesine de engel oldu.⁸⁵ Sultan Abdülhamit Faik Paşa'nın verdiği olumlu raporlardan dolayı Ş eyh'ten beklentisi daha fazlaydı. Zira Gazi Muhtar Paşa henüz İstanbul'dayken Erzurum valisi

⁸³ Mehmet Arif Bey (2011). Age. s.304

⁸⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.9

⁸⁵ Averyanov, (2010). Age. s.145

Kürt İsmail Paşa'dan bu minvalde bir rapor almıştı. İsmail Paşa'nın raporuna göre Kürtlerden 32 tabur kadar kişi askere yazıldığı subaylarını tayin ettiği ve bunlar için istediği elbise ve silahların hemen gönderilerek talimlere başlanacağı, ayrıca Hakkari'den Şeyh Ubeydullah'ın 50 bin Süvari ile yakın zamanda orduya katılacağını söylemişti.⁸⁶ Osmanlı bürokrasisi içinde Şeyh Ubeydullah'tan çok büyük bir beklenti olduğu ve Şeyh Ubeydullah'ın harekete geçmesi durumunda orduya çok ciddi bir katkı sağlayacağı görüşü son derece güçlüydü. Ahmet Muhtar Paşa daha İstanbul'da iken bölgeden gelen bu olumlu raporlara pek itibar etmiyor. Gelecek denilen bu askerlerin gelmeyeceğini, bir kısmının gelse bile faydalarının olmayacağını, aksine disiplinsiz olduklarından zarar vereceklerini söylüyor.⁸⁷

Paşa Erzurum'a vardığında haklı olduğunu bizzat gözlemlemiş ve İsmail Paşa'nın Kürt reisleri tarafından aldatıldığını ve söz verilen 32 taburun sadece kağıt üzerinde hayali bir fırka olduğunu Şeyh Ubeydullah ve diğer şeyhleri ise öyle bir hazırlıklarının dahi olmadığını görmüştür. Paşa'nın hatıralarındaki bu iddiasına rağmen Rus araştırmacı Halfin Ahmet Muhtar Paşa'nın Savaş bölgesine ulaştıktan sonra Van fırkası kumandanı Faik Paşa'ya şeyh Ubeydullah ve diğer Kürt liderleri tarafından hazırlanan 15 bin kişilik bir ordunun yakında savaşa katılacaklarına dair haber gönderdiğini ileri sürmüştür Halfin'in Rus askeri arşivlerine dayanarak verdiği bu bilgi şayet doğruysa savaşın başlarında muhtar paşa da Kürtlerden ve Kürt Şeyhlerinden büyük beklentiler içindedir.⁸⁸

Rus askeri kaynaklarına göre özellikle şeyh Ubeydullah'ın 93 harbine iştiraki Osmanlı ordusuna askeri anlamda büyük bir katkı sağlamamış olsa da, savaşın haklılığına ve zaferin Mukadder olduğuna Kürt toplumunu ikna etmesi bakımından önemli olmuş ve nehrinin etkisiyle Kürtlerin Osmanlı saflarında savaşa ikna edilmesinde belirli bir başarı kazanılmıştır bölgedeki Rus diplomatları ise şehrin Osmanlı ordusuna katılması karşısında şaşkınlık yaşamışlardır. Çünkü Nehrinin ailesi 93 Harbi'ne kadar olan Osmanlı Rus savaşlarında genellikle Ruslarla çatışmaktan kaçınarak gücünü

⁸⁶ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.17

⁸⁷ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.75

⁸⁸ Halfin (1992). Age. s.73

Osmanlı'nın hizmetine sunmamıştı ve hatta iç isyanlarda isyancı Kürtleri devlete karşı himaye etmişti ancak şimdi işler değişmişti çünkü söz konusu olan Osmanlı hilafetinin ve saltanatının değil İslam dininin savunulmasıydı ve etkin bir din adamı olan Ubeydullah Nehri'nin İslam halifesinin Cihat ilanına kayıtsız kalması beklenen bir tavır değildi.⁸⁹

Kürtlerin savaşa katılı ile ilgili yorum yapan dönemin savaş müelliflerinin birbirinden farklı yorumlar yapması dikkat çekicidir. Zeki Paşa raporlarında çok ümitli bir tablo çizerken Ahmet Muhtar Paşa durumun ümit verici olmadığına dair ısrarını sürdürüyor. Mehmet Arif Bey'in yorumu ise daha ortada bir çizgi takip etmekte. Mehmet Arif Bey durum istediğimiz gibi olmasa da istifade etme imkanı olduğunu olan kusurların bir çoğunun bizim yanlış yönetimimizden kaynaklı olduğunu şu ifadeler ile aktarmıştır:

“İşte efendim Kürtlerimizin bazılarının hali de böyledir ne yapalım yine bizim cemaatimizdendirler. Müslümandırlar bir kuvvet ve kalabalıklarla. Kusurlarını affedelim zira cahildirler bilmezler kusurlarına bakmamalı vakti ile mülkî ve askeri memurlarımız adam olsaydı veya idare usulümüz yolunda bulunsaydı da bunların cehaletleri giderilseydi. Eğer Kürtlerin fikir ve şahsiyetçe gelişip terbiye olmaları çoğalırca cemiyete büyük bir hizmet ederler çünkü kendilerinde yiğitlik cevheri vardır. İslam aleminin onlardan büyük fayda göreceği muhakkaktır.”⁹⁰

Osmanlı yerel bürokrasisinin bütün çabalarına rağmen Şeyh Ubeydullah savaş başladıktan iki ay sonra 5000 kişilik bir asker bir mürid grubu ile Osmanlı'nın Beyazıd'daki ordusuna katılıyor. Şeyhin bu ağırdan alma tavrının altında bir mesaj olduğu düşünülebilir. Averyanov devlet Şeyh Ubeydullah üzerinden 60 bin kişilik bir ordu kurmayı planlarken ancak 10 bin civarında bir ordu kurabildiğini ve bunun da Osmanlı'da bir hayal kırıklığına sebep olduğunu aktarıyor.⁹¹

Bu umutsuz tabloya karşın cephedeki bazı Osmanlı kumandanları Kürt şeyhlerinin savaşa motive etmek için çabalama devam etmişlerdir Van'daki ordunun komutanı

⁸⁹ Averyanov, (2010). Age. s.144

⁹⁰ Mehmet Arif Bey (2011). Age. s.457

⁹¹ Averyanov, (2010). Age. s.182

Faik Paşa'nın Muhtar Paşa'ya hitaben yazdığı 29 Nisan tarihli telgrafta kendilerine vaat edilen 60 bin kişilik orduyu sağlamak için hala şehirlerden umut beklediğini belirtmiş ancak kendilerine gönderilen yazılara ve özel memurlar aracılığıyla davet edilmelerine rağmen şeyhlerden bir tekinin bile gelmediğinden şikayet edilmiştir. Kürtlerden beklenen bu destek sağlanmadığından Osmanlı ordusu Van Beyazıt bölgesini yetersiz bir kuvvet ile savunmak zorunda kalmıştır ordunun içinde düştüğü zorluklara karşın Ubeydullah Nehri ve diğer Kürt liderlerinin savaşa katılma konusunda isteksiz davranmaları Osmanlı yöneticileri arasında telaşa sebep olmuş ve Van'daki komutanlara talimatlar verilerek şeyhler ile bir kez daha görüşmeleri ve şeyhin kesin kararını öğrenilmesi istenmiştir. Van'dan gelen cevapta yapılan tüm görüşmelere rağmen bazı bölgelerde Kürt askerlerinin toplanması dışında Kürtlerden vaat edilen desteğin sağlanması hususunda önemli bir sonuç alınmadığı belirtilmiştir.⁹²

Ahmet Muhtar Paşa'nın aktardığına göre devlet Şeyh Ubeydullah üzerinden mümkün olduğunca Kürtleri savaş dahil etmekte ısrar etmiş. Haziran ayına gelindiğinde Şeyh Ubeydullah 3800 suvari, Şeyh Hamza 800 süvari ve Şeyh Celadettin⁹³ de 1440 suvari toplamış ve orduya dahil etmiştir.⁹⁴

Gazi Ahmet Muhtar Paşa ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın isteği ile kendisine iki sahra topu verildiğini de yazar.⁹⁵ Resmi olarak Osmanlı askeri olmayan kuvvetlere sahra topu tahsis etmek askeri rutinin dışında olan bir uygulama, Şeyh Ubeydullah'ın bu talebi gerçekten ihtiyaç olduğu için mi olduğu ya da kendi müritlerine kullanmayı öğrenmeleri için mi talep ettiği net olmasa da, devletin bunu vermek ile Şeyh Ubeydullah'ı memnun etmek ve onun üzerinden daha fazla asker temin etmek olduğu kesin. Rus tarihçi Halfine göre Rusların uzun süre Doğubeyazıt'ın alamamasının sebebi orasının Şeyh Ubeydullah'a bağlı birlikler tarafından korunmasıydı. Zira Şeyh

⁹² Halfin (1992). Age. s.74

⁹³ Şeyh Celadettin bugünkü İran sınırları içinde kalan Urmiye şehrinde güçlü bir nüfusa sahip bir Kürt Şeyhtir. Halidilik'teki tarikat hiyerarşisi açısından Şeyh Ubeydullah'ın tarikat merkezi olan Nehri koluna bağlı olsa da İran Kürtleri arasında büyük bir etkiye sahip bir Şeyhtir.

⁹⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.108

⁹⁵ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.112

Ubeydullah'a bağı askerler asker-komutan ilişkisinden ziyade şey-mürid ilişkisi ile bağılıydı ve bu bağılılık onları gözü kara bir şekilde savaşmalarını sağlıyordu.⁹⁶

4.2 Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Savaştan Çekilmesi

Harbin dördüncü ayına gelindiğinde Rus ordusu Kars ve Ardahan'ın yanında Erzurum'u da neredeyse kontrol altına almak üzereydiler. Coğrafyanın zorlu kış şartları Osmanlı ordusunu oldukça zor durumda bırakmıştı. Askerlerin en zorlandıkları nokta şehir dışına kurulan mevzilerde askerlerin zorlu kış şartlarında kalacak yer problemi yaşamalarıydı. Gazi Ahmet Paşa bu konuda fazlaca eksikliklerin olduğunu aktarır ve bu eksikliklere Şeyh Ubeydullah'ın çok sert itiraz ettiğini aktarıyor. Şeyh Ubeydullah ordugaha gelerek ihtiyaçları olan erzakların kendilerine ulaştırılmadığını ve yeterli çadırın olmadığını ileri sürerek adamların dağılacağını söylüyor.⁹⁷ Muhtar Paşa, devletin ısrarla Şeyhe ve askerlerine iyi bakılıp gönülleri alınması gerektiğini çünkü daha çok askere ihtiyaçları olduğunu söylese de bunu dikkate almaz.

Muhtar Paşa'nın devamında Osmanlı yönetiminin savaşa katılması konusunda ısrarla teklifleri üzerine *“Ubeydullah Nehri'nin İran devletinin bazı köy ve nahiyeleri kendisine arpalık olarak verdiğini bundan dolayı o tarafa geçmek niyetinde olduğunu ve şayet bu fikrinden vazgeçirmek isteniyorsa kendisine müracaat edilmesini isteyerek pazarlık gücünü artırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır diyor.”*⁹⁸

Şeyhin Muhtar Paşa'ya yaptığı bu teklif başka kaynaklarda da tekrarlanmıştır Van valisi Hasan Paşa'nın Huhtar Paşa'ya iletmiş bir telgraftan şeyhin oğluna İran tarafından 25.000 kuruş bağlandığını ve hankahına bağı İran köyleri üzerine yazılarak İran uyruğuna kabul edildiğini oğlunun İran tarafına taşındığını ve bu sebeple kendisinin de gitmesi gerektiğini eğer İran devleti ile olan bu durum bir çare bulunmaz

⁹⁶ Halfin (1992). Age. s.91

⁹⁷ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.115

⁹⁸ Age. s.234

ise kendisinin de İran'a gideceği cevabını verdiğini anlıyoruz. Hasan Paşa'ya göre şeyhin amacı devletten dolgunca bir maaş elde etmek olduğundan kendisinden arzu edilen hizmetin elde edilmesi şu anda imkansız gibidir.⁹⁹ Abdülhamid'in kendisine Büyük umutlar bağladığı şeyh Ubeydullah savaşın sonlarına doğru Beyazıt ordusundan ayrılarak evine dönünce kendisiyle beraber orduya katılan gönüllüler de dağılmışlardır. Yapılan yazışmalardan hem İstanbul'un hem de cephedeki yetkilerin şeyhin ayrılmasını dargınlığına bağladıkları ve kendisinin desteğini yeniden kazanmak için büyük gayretler gösterdikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Mehmet Arif bey de Şeyhin çekildiğini gördükten sonra devletin bir şekilde şeyhi ikna etmesi gerektiğini vurguluyor. Şeyhi taltif etmenin mülki ve idari çeşitli faydaları olacağını hatırlatıyor.

Gazi Ahmet Muhtar da Şeyh Ubeydullah'ın savaşta devam etmese bile yine de ilişkiyi sağlam tutulması gerektiğini ifa ediyor. Kürtler arasındaki geniş nüfusu dikkate alınarak kalbi tekrar kazanılmalı ayrıca onu İran'a yakınlaştıracak her hareketten imtina edilmelidir diyor. Gerekirse tekkesine devletçe ihsanlarda bulunulması gerektiğinin altı çiziliyor.¹⁰¹

Şeyh Ubeydullah daha sonra kaleme alacağı Tuhfetu'l-Ahbab adlı eserinde savaş katılma sebebini de ayrılma sebebini de dile getiriyor. Şeyh savaşa katılma sebebini Rüyasında Peygamberi görmesi ve kendisine verilen bir sancağı taşıması gerektiğini ve bunu 93 Harbine katılması gerektiği şeklinde yorumlamasıyla savaşa girdiğini söyler.¹⁰²

Şeyh Ubeydullah aynı eserde daha sert bir dille eleştirini yapar. Kürtler Ruslara karşı öyle bir savaş yaptılar ki ne Rüstem ne Tus yaptı. Rusya'nın gurur kibir ve kin dolu Kürdistan'a Beyazıt ve bölgeyi işgal ve istila yap ettiğini, Osmanlı ordusunu ise bu savaşta kaçarak terk ettiğini, Rusya Beyazıt'ı işgal ettikten sonra Van'a ulaşmak istediğini, Osmanlı ordusu Van valisi aracılığıyla kendisinin yardım istediğini

⁹⁹ Nihat Karademir, Sultan Abdulhamit ve Kürtler, Nubihar yayınlar, İstanbul, 2017. s.55

¹⁰⁰ Age. s.55

¹⁰¹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.704

¹⁰² Şeyh Ubeydullah Nehri, Tuhfetu'l-Ahbab(Mesnevi-i Şeyh Ubeydulla Nehri), Neşreden: Seyyid İslam Duagu, İntişarat-ı Hüseyini, Urmiye, 1386, s.112 (Aktaran: Hüseyin Siyabend)

belirtirken zafer ordusunu toplamak için Gever'de¹⁰³ birkaç gün kaldığını belirtmektedir. Kürt ordusu Rusların karşısına çıktığında Rusların yüzü korkudan tilki gibi olduğunu belirtmekte Osmanlı ordusundan bir fert bile bizim yanımıza savaşmadı yardıma gelmedi. Osmanlı ordusunun ellerindeki top tüfek hiçbir savaşta işe yaramıştır dedikten sonra, Osmanlı ordusunda cesaret yoktu Kürtsüz Bir cesaret iddia edemezlerdi. ...Osmanlı ordusu çare olarak bu fakire iltica ederek Kürt savaşçılarından yardım istediler Allah'ın yardım ve izniyle bir ayda sayısız Kürt savaşçı toplandı savaşta bütün sıkıntıları Kürtler çektiler fakat Fethin nimetlerini Osmanlı aldı. Kürt askeri birlikleri bulut oldu kanlı yağmur dere ve ovalara doldu.¹⁰⁴

Savaşın sonlarına doğru kötü giden durumdan cephe komutanları genel anlamda Kürt süvari birliklerinin emre itaatsizliği ve düzensizlikleri sebep olduğu şeklinde raporlar yazıyorlar. Bu şikayetlerin yanına Kürt süvarilerinin hırsızlık ve talan gibi olaylara da karıştıklarını rapor ediyorlar.¹⁰⁵ Ancak Kürtlere yönelik bu eleştirilerde bulunan bu kaynakların satır aralarında Kürtleri suvarileri hırsızlığa ve talana mecbur eden koşullara ilişkin gerçekçi ve vicdanlı bilgiler de bulunmaktadır. Bahsi geçen metinlerde başı bozuklukların Yeni Çerilere rahmet okuttuğunu iddia eden Akif bey bu insanların hakkının teslim etmek konusunda ise oldukça gerçekçi ve tarafsız davranmıştır başı bozuklara teçhizat konusunda destek olunmadığını ve nizami askerler en iyi şekilde beslenirken bunların türlü bahanelerle aç bırakıldığını itiraf eden Miralay Akif Bey'e göre tek bir eski tabanca ile takipte en ileriye kadar gidebilecek kadar cesur ve gayretli olan bu Kürt suvariler en iyi şekilde yararlanılmamaktadır.¹⁰⁶

İlk başlarda Kürt süvarilerinin pek yardımcı dokunmayacağını savunan Ahmet Muhtar Paşa da Kürt suvarilerin firar etmesinin esas sebebinin kendilerine ve atlarına yeterince yiyecek sağlanamaması olduğunu ifade ettikten. Bunlardan firar etmeyenlerin soğuklara karşı çıplaklıklarından ve hayvanlarının açlığından dolayı tahammül

¹⁰³ Hakkari'nin Yüksekova ilçesi

¹⁰⁴ Hüseyin Aytimur, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Ubeydullah Sınır Savaşları ve Anlaşmalar, Hivda Yayınları, İstanbul, 2020. s.405

¹⁰⁵ Nihat Karademir, Sultan Abdulhamit ve Kürtler, Nubihar yayınlar, İstanbul, 2017. s.66

¹⁰⁶ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.126

edilemeyecek durumda olduklarını ve şikayetlerinde haklı olduklarını itiraf etmiştir.¹⁰⁷ Rus tarihçi Halfin de Van ve Beyazıt bölgesinden karargaha gönderilen bir telgrafta da Kürt askerlerin çadır ve yiyecek darlığı nedeniyle firar ettiklerinden şikayet edildiğini aktarır.¹⁰⁸

Kürt askerlerin içinde bulunduğu bu zor şartları şikayet eden ve bunu ordudan ayrılma sebeplerinden biri olarak zikreden Şeyh Ubeydullah'ın kendisidir. Şeyh, Kürt süvarileri talan ile itham eden Faik Paşa'ya "bu olayları engellemek için gerekli tedbirleri alacağımı, fakat bazı Osmanlı subaylarının Kürt askerleri günlerce aç bıraktıklarını belirterek bu olayların önüne geçmesini istemiştir.¹⁰⁹

4.3 Bedirhaniler Aşireti

Modern Kürt siyaseti ve Osmanlı-Kürt ilişkileri bağlamında taşıdığı anlamlardan dolayı 19. yüzyılın en önemli Kürt aşiret/emirliğidir. Kendilerini ünlü İslam kumandanı Halid Bin Velid'in soyuna dayandıran Azizan ailesinden gelmektedirler. Bedirhaniler uzun süre Osmanlılar ile iyi ilişkiler sürdürmelerinden dolayı kendilerine Cizre ve Bohtan mütesellimi denilmiştir.¹¹⁰ Ailenin başında bulunan Mir Seyfettin 19 yüzyılın ortalarına akadar Osmanlı ile çok iyi ilişkiler sürdürmeyi başardı. Fakat 1847 yılında çıkan Revanduzlu Mir Muhammed İsyanında Osmanlı askerlerini engellemek şeklinde Mir Muhammed'e yardım ettiği için Osmanlı Mir

¹⁰⁷ Mahmud Celadettin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, Cilt: 1-2-3. (Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Haz) İstanbul, Berakat Yayınları, s. 357

¹⁰⁸ Halfin (1992). Age. s.91

¹⁰⁹ Halfin (1992). Age. s.76

¹¹⁰ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi, (İsmail Çekem ve Alper Duman, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları. s. 136

Seyfettin'in yerine amcaoğlu Bedirhan Bey'i mütesellim olarak tanıdı.¹¹¹ Osmanlı yeni mir olan Bedirhan Bey'i destekledi ve aile içindeki otoritesinin güçlenmesini sağladı. Öte yandan Bedirhan bey de devletin bu bölgede etkin bir kontrol sağlayabilmesi için devlet ile işbirliği yapmış ve aralarında Müküs Bey'i Han Mahmut isyanında bulunduğu bazı Kürt isyanlarında genellikle devletin tarafında yer almış ve Hafız Paşa'nın doğrudan talimatı ve Hakkari emiri Nurullah Bey'in de katılımıyla Han Mahmut'un gücünü kırarak önemli bir bölgesel güce dönüşmüş ve devlet nezdinde de ki meşruiyetini pekiştirmiştir. Bedirhan bey kısa süre içinde kazandığı bu başarılarından dolayı tarihte Kürdistan'da büyük bir kısma hükmeden son bağımsız Kürt Emiri olarak geçmiştir. 1846 yılında kendisini ziyaret eden iki Amerikalı misyoner Bedirhan Bey'den haddi hesabı olmayan bir zenginliğe sahip ve kuvveti İran sınırından Diyarbakır kapılarına ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bir Kürt beyi olarak söz etmiştir.¹¹² Bedirhan Bey'in kısa sürede Musul'a kadar genişleyen bir nüfusa ulaştı ve Kürtler arasında büyük bir sempatiye ulaştı. Özellikle yanına aldığı Nakşi Şeyhleri ile beraber aşiretler arası anlaşmazlıkları çözmesi onun hem gücünü hem de itibarını arttırdı. Aşiretler arası inşa ettiği diyalog aynı zamanda onun hükmettiği alanı da genişletiyor ve buralardan daha fazla vergi gelirleri elde ediyordu. Mir Bedirhan'ın bölgede geniş bir kitleye ulaşması hatta kendi silah üretimini¹¹³ yapabilecek kadar maddi imkanlara ulaşması Osmanlı için hoş görülecek bir durum olmaktan çıkmıştı. Çünkü Bedirhan Bey daha önce Osmanlıya baş kaldıran Han Mahmut gibiler ile yakınlaşmış ve barış sözleşmeleri yapmıştır. Bu gelişmeler üzerine bölgedeki bazı valiler Bedirhan Bey aleyhine merkeze sıkça raporlar yazarak kendisinin kontrol edilmesi gerektiğini yazmışlar.¹¹⁴

¹¹¹ Hakan Sinan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, Doz Yayınları, İstanbul, s.82

¹¹² Bilal Şimşir, Kürtçülük (1787-1923). Ankara: Bilgi Yayınları, s. 92

¹¹³ Tarihiç Halfin Kürdistan Üzerine Mücadeleler kitabında Mir Bedirhan'ın bir barut diğeri silah olmak üzere iki imalathane inşa ettiğini ve bunları Osmanlı'ya muhalif mirlere de verdiğini aktarır. (Halfin. Age. s 51)

¹¹⁴ Ahmet kardam, Cizre-Botan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyân Yılları. Ankara: Dipnot Yayınları. s.110

Başlangıçta devletle iyi ilişkilere sahip olan ve bazı Kürt bölgelerini kontrol altına alınmasına ve Mehmet Ali Paşa'nın ordusuyla yapılan savaşlarda Osmanlı ordusu ile işbirliği yapan Bedirhan bey Osmanlı Devleti'nin 1839 yılında Nusaybin'e Mehmet Ali paşa güçleri karşısına aldığı yenilgiden de cesaret alarak Osmanlı'ya yaptığı bağlılık yemini bir kez daha gözden geçirmiş ve kısa süre sonra da isyan etmiştir aynı dönemlerde bölgeyi yakından takip etmekte olan İngilizler Osmanlı'nın Nizip'teki bozgunluğunun tanık olan Kürtlerin artık devleti aileye saygı duymadıklarını ve zaten devletin merkezileşme ve iskan süreçlerinde uyguladığı şiddetten dolayı kızgın olan bu insanların fırsat kolladıklarını yazıyorlardı ancak Bedirhan Bey isyanından önceki birkaç yıllık süreçte kendisiyle Osmanlı devleti ve çevredeki komşu Kürt mirleri arasında karmaşık ilişkiler ve Mir'i adeta isyana zorlayan bir baskı durumu yaşanmıştır.¹¹⁵

Bedirhan Bey ile Osmanlı arasındaki krizin temel nedenlerden biri de Osmanlı'nın merkezileşme politikası gereği Cizre'nin Diyarbakır'a bağlı olan durumunu değiştirip Musul'a bağlaması oldu. Diyarbakır valisi daha Bedirhan Bey isyanının asıl nedeninin Cizre'nin Musul'a bağlanması olduğunu söyler. Doğrusu merkezileşme ve yeniden fetih sürecini tamamlamaya azmetmiş olan Osmanlı hükümeti de Bedirhan Bey'i ortadan kaldırmak için bahane ve fırsat kollamaktadır İstanbul'a göre Osmanlı devleti ile din birliğinden başka bir alakası olmayan devlete göstermelik bir sadakat gösteren şimdilik vergi veriyorsa da tamamen bağımsız davranan ve Kürdistan beylerinin en güçlüsü olan Bedirhan Bey'in gücünü kırmak devletin zamanı geldiğinde yerine getirmesi gereken asli bir vazifesidir.¹¹⁶ Bedirhan Bey'in kendisi ile ilgili bütün bu karalama kampanyasına cevap verse de bir netice alamıyor. 1845'e gelindiğinde hükümet artık Bedirhan Bey'i üstesinden gelmesi gereken bir problem olarak gördü ve Tanzimat'ın uygulanması ile Kürtler içinden gelen bütün itirazların arkasında Bedirhan Bey arandı.

Bedirhan Bey ilk etapta sahip olduğu mirliği kolay bırakmayacağını göstermek adına isyan etmişse de devletin diğer mirlikleri de kullanarak Bedirhan Beyi teslim olmaya

¹¹⁵ Nihat Karademir, Sultan Abdülhamit ve Kürtler, Nubihar yayınlar, İstanbul, 2017. s.265

¹¹⁶ Kerem Soylu, Mesail-i Mühimme-i Kürdistan. Diyarbakır, 2010 Diyarbakır Kürt Enstüsü, s.264

zorlamıştır. Bedirhan Bey 1847 yılında iki oğlu ile beraber hükümet güçlerine teslim olmuş ardından da İstanbul'a getirilmiştir. Bedirhan Bey bir yıl sonra ailesi ile beraber Girit'e sürgün edilmesi ile Bedirhani Mirliği eski gücünü kaybederek daha küçük aşiret guruplarına bölünerek devam etmişti.

4.4 93 Harbi'nde Bedirhaniler

Osmanlı-Rus harbi yakınlaştığında Osmanlı bölgedeki Kürt aşiret ve dini liderlerden olabildiğince fazla destek alma çalıştı. Destek istenen büyük ailelerden biri de Bedirhanilerdi. Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı ile Bedirhaniler anlaşmamış ve Bedirhan Bey'in yönetimindeki mirlik pasivize edilmişti. Bu olay üzerine Bedirhan Bey'in kendisi Girit'e sürgün edilirken, Osmanlı ordusunda Miralay rütbesinde olan Bedirhani Hüseyin Bey de İstanbul'da tutuluyordu.

Bedirhaniler eski güçlerine sahip olmamasına rağmen yine de Behdinan bölgesi de dahil olmak üzere geniş bir demografide etkileri oldukça fazlaydı. Chirguh'un tespitine göre Bedirhaniler her ne kadar padişaha kırgın olsalar da ondan gelecek bir yardım çağrısına olumlu yanıt vereceklerdi.¹¹⁷ Bunun sebebi de sürgünde olan bazı aile büyüklerinin tekrar topraklarına geri dönmeleri için affedilme ihtimalleriydi.

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin Kürtlerden aldığı en kayda değer destek yine de Bedirhaniler'den gelmiştir. 93 Harbi dolayısıyla Bedirhaniler ve Osmanlılar Yeni Bir başlangıç yapma şansı elde ettiler ve bu fırsat Bedirhaniler tarafından cömertçe kullanıldı. Savaş sırasında Bedirhanilerden gönüllü askerler toplayarak Osmanlı devleti saflarında Ruslara karşı savaştılar. Bu ittifak çabalarının neticesinde Bedirhan Bey'in oğulları Adana İstanbul ve Suriye bölgelerinden binlerce gönüllü asker toplamayı başarmış ve bazı etkinlik Kürt şeyhlerini Osmanlı tarafından yer almaları için ikna etmişlerdir. Bedirhani Ali Şamil bey 3000 kişilik gönüllü Kürt ile Gazi Osman Paşa'nın komutasında kaymakam rütbesi ile savaşa katıldı savaşta

¹¹⁷ Dr. Bletch Chirguh, Kürt Sorunun Kökenleri ve Nedenleri, Avesta Yay. İstanbul, 2011, s.123

yaralandı ve ayağı aksak kaldı. Henüz çok genç olmasına rağmen Bedirhani Hüseyin Kenan Paşa 3500 civarında Kürt gönüllüsü ile bu savaşa Müşir Paşa'nın idaresinde katılmıştır. Hüseyin Kenan Paşa bu savaşta yaralanmış iki kulağı sağır olmuş ve mahiyetindeki Kürtlerden yalnız 80'i sağ olarak dönebilmiştir. Garu Sasuni Bedirhani Osman Paşa'nın bu savaşa 8 bin Kürt ile katıldığını iddia etmektedir.¹¹⁸

Bedirhaniler Hüseyin Kenan Paşa ve kardeşi Osman Paşa komutanlığında 93 Harbine katılmak üzere Cizre bölgesinden Doğubeyazıt bölgesine gittiler. Bedirhaniler'in istedikleri kadar silahlı süvari toplayabildiklerini tahmin etmek zor değil. Bedirhan kardeşler savaşa birkaç ay geç katılsalarda büyük bir özveri gösteriyorlar. Fakat yine de Muhtar Paşa Bedirhanileri kast ederek Bohtan'dan gelenlerin isteksiz olduklarını bir an önce gidecekmiş gibi davrandıklarını ifade eder.¹¹⁹ Bedirhan kardeşler harbe katıldıklarında kendileri ile beraber Reşkotan ve Motkan aşiretinden süvariler ile katılmışlar. Hakkari bölgesinde geniş bir alanı kontrol eden Reşkotan aşireti genellikle Bedirhaniler ile beraber hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bedirhan Kardeşler Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı kuvvetlerinin Rus ordusu karşısında zor durumda olduğunu görüyorlar ve Osmanlı'nın kesin mağlubiyetini öngörünce savaş bitmeden cepheden yanlarındaki süvariler ile birlikte ayrılıyorlar. Bedirhan ailesinin son otuz yıldır Osmanlı yönetimi ile yaşadıkları idari sorunlar mirliğin sosyal ve siyasal sermayesini büyük oranda tüketmişti. Bedirhan kardeşlerin cephede gördükleri manzara kendileri için bir fırsat olabileceği ümidiyle tekrar Bohtan bölgesine dönerler. 93 Harbinden dönen Bedirhani kardeşler bölgedeki bazı aşiret liderlerinin desteğiyle de Abdülhamit yönetimine karşı bir ayaklanma organize ederler.¹²⁰

Bedirhan kardeşlerin başlatmış olduğu isyan hareketi kısa süre içinde Van'ın güneyi Hakkari, Botan, Behdina, Muş ve Bitlis'te dahil geniş bir alanda bulunan Kürt aşiretlerine sıçradı. Osmanlı ordusundan miralay rütbesine sahip olan Bedirhani Hüseyin bey ayaklanma başladıktan bir süre sonra Halep'e gitmek bahanesiyle

¹¹⁸ Davut Erkan (Haz) II. Abdülhamit'in ilk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I-II(1876-1880). İstanbul. 2011, Bengi yayınları.

¹¹⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Age. s.704

¹²⁰ Malmisanij, Cizra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesinin Tutanakları, İstanbul, Avesta yayınları. s.40

İstanbul'dan ayrılmak için izin aldı ve Halep'ten Dicle yoluyla Cizre'ye kaçarak kardeşi Osman bey ile birleşip ayaklanmanın başına geçti.¹²¹ İsyanın ilk askeri hareketi 6 bin kişi ile Siirt'e saldırmak oldu. Bu saldırıdan büyük oranda cephaneye el konuldu ve kaymakam tutuklanarak Cizre'ye götürüldü. Osmanlı Hükümeti isyanı bastırmak için Ferik Şaban Paşa'yı görevlendirdi. Paşa Siirt'i tekrar geri alsa da Cizre'den gelen Bedirhaniler'e bağlı süvariler Siirt'i tekrar geri aldı ve Osmanlı birliklerin esir aldılar. İsyan edenleri kısa sürede elde ettikleri bu başarı birçok Kürt aşiretinden katılımlara sebep oldu. Özellikle Ezidi Kürtler'den çok fazla katılım oldu.¹²²

Bedirhaniler'in bu ani isyanı ve kısa sürede büyük bir bölgeyi kontrol etmeleri Sultan Abdülhamit'in kendileri ile anlaşma yapmalarını sağladı. Sultan Abdülhamit iyi niyetini göstermek için Bedirhani ailesinden tutuklu olanların tümünü serbest bıraktı ve gönderdiği elçiler ile barış isteyerek daha fazla kanın dökülmesini istemediğini bildirdi ve Kürtlerin isteklerini barışçıl yollar ile yerine getirmeye hazır olduğunu bildirdi.¹²³

Sultan Abdülhamit Osmanlı-Rus harbi gibi son derece kritik bir süreçte kendilerinden yardım istediği Bedirhanilerin savaşa katılıp Osmanlı ordusunun durumunu gördükten sonra isyan etmelerinin ne anlama geldiğini iyi okumuştur. Bir tarafta zayıf bir Osmanlı ordusu diğer tarafta öfkeli ve büyük bir nüfusu olan bir aile. Bu tabloyu gören Sultan Abdülhamit anlaşma yolunu seçerek isyanı sonlandırmıştır.

Bununla yetinmeyen Sultan isyanın sonunda Bahri Bey'i kaymakam, Osman Paşa'yı ise Süvari kolağası rütbesi ile yaver yapmış, Hüseyin Kenan Paşa'yı ise belediye meclis üyeliğine atamıştır. Bedirhan kardeşler isyanını bastıran Diyarbakır valisi isyancı liderlerin cezalandırılmak yerine saray tarafından paşalık unvanları ve yüksek maaş ile tahrif edilmesine itiraz etmiş ve bundan dolayı görevden alınarak yerine yeni bir paşa atanmıştır. Valinin ısrarlarına rağmen isyancı Kürt liderlerinin adeta ödüllendirilmesine İstanbul'da bazı resmi görevlere atanmaları Abdülhamit

¹²¹ Averyanov, (2010). Age. s.186

¹²² Mehmet Emin Zeki Bey, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, (17.bs) (Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Arslan, Çev). İstanbul, Nûbihar yayınları. s.223

¹²³ Mehmet Emin Zeki Bey, (2010). age. s.134

yönetiminin Kürtlerin baskıyla değil ancak uzlaşmacı ve yatıştırıcı politikalarla kontrol edebileceğini fark ettiğini göstermektedir.¹²⁴

4.5 Savaşta Taraf Değiştiren Aşiret Zilanlılar

Osmanlı Rus ilişkileri bağlamında en kritik öneme sahip aşiretlerden biri kuşkusuz Zilan aşiretidir. Bu aşiretin sahip olduğu demografik güç ve siyasi tecrübenin yanında diğer strateji bir önemi de Rus sınırları içinde yaşadıkları halde dini bağdan dolayı Osmanlı tarafını tutmalarıdır.

Eyüp (Sabri) Paşa (1843-1923)'nın Osmanlı dış ilişkiler alanında ilk teması da tam 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi başlamsından kısa bir süre öncesine, 1876 tarihine denk gelmektedir. Eyüp Paşa, dış işleri bakanlığına çektiği Farsça telgrafında,¹²⁵ özetle; Revan mıntokasında sahip olduğu mülk, akar ve Rusların verdiği rütbe ve hediyeleri bırakarak Osmanlı'ya iltica ettiğini dile getirmiştir. Paşa, Osmanlı emrinde, din ve devlet için tüm gücü ile edeceği hizmetlerinde tek başına olmadığını, kendisiyle beraber gelen aşireti üyelerinin 600 kadar kişinin de Devlet-i Aliye'ye hizmet etme arzusunda olduklarını belirtmiştir. İltica taleplerinin kabulü ve Erzurum Vilayeti dâhilinde uygun bir yere yerleştirmeleri istirhamı ile berber talebine son veren paşa, özellikle askeriye silkine “me'lûf” olduğunu da ekleyerek bu alanda hizmet edebileceğini ifade etmiştir. İçişlerinde 18 Ekim 1877 tarihli kararıyla Eyüp Paşa ve emrindeki 600 hane kadar Zilan aşireti üyeleri, Bayezid Sancağının müsait mahallerine yerleştirilmesi için rıza gösterilmiştir.¹²⁶ Eyüp Paşa'nın ailesi ve aşiret üyelerinin daha sonra Van Vilayeti mıntokasında yerleştirildiği görülmüştür. Nitekim Paşa'nın 6 Ocak 1880 tarihli bir tezkiresinde, ailesi ve aşireti halkının perişanlığından bahisle Van

¹²⁴ Stephen Ralph Duguid, *The Politics of Unity: hamidian Policy in Eastn Anatolia*. Middle Eastern Studies, Vol. 9, No. 2 (May 1973) s. 139-155.

¹²⁵ BEO, HR.. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası) 387/96, 1879.9.29.

¹²⁶ BOA. DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi)1322/59, 18 Ekim 1877 (1294.L.10).

taraflarında hizmet etmek istediği anlaşılmaktadır. Bu isteğini nasıl cevaplandığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

Zilan aşireti reisi Eyüp Ağa'nın tebasıyla birlikte Osmanlı'ya dahil olmak istemesi Rusya'yı rahasız ettiği anlaşılıyor. Çünkü Eyüp Ağa'nın babası olan Cafer Ağa yıllarca Rus ordusunda görev yapmış ve Ruslar adına birçok savaş katılmıştır. Eyüp Paşa'nın yukarıda dile getirdiği dilekçesinden dokuz ay sonra, Ajans Havas tarafından 16 Temmuz 1877 tarihinde Erzurum'dan gönderilen bir telgrafta; Rusya'da mukim Kürt ağası General Cafer Ağa'nın oğlu Eyüp Ağa'nın, itibarlı Kürt ailelerinden 21 kişi ile beraber Rusya'nın askeri mahkemesi kararı ile General Melikof tarafından ihraç edildiği anlaşılmıştır. Rus ordusunda görevli bir Kürt Gneralin aşiretiyle beraber Osmanlıya sığınmış olması Rusya'nın siyasi açıdan itibar kaybı olarak görülebileceği için adı geçen şahısların kendileri tarafından dışlandıkları şeklinde bir diplomatik tablo çizilmiştir.¹²⁷

Eyüp Paşa'nın Osmanlı yönetimince memnuniyetle karşılandığı görülmektedir. Nitekim Erzurum Valisi ve aynı zamanda 4. Ordu kumandanı Ahmed Muhtar Paşa imzasıyla İstanbul'a çekilen 5 Eylül 1877 tarihli iletide; Rusya generallerinden Kürt Eyüp Paşa'nın 600 kişi ile birlikte Osmanlı'ya iltica ettiği ve ortaya koyduğu sadakat ve cesaretin bir karşılığı olmak üzere kendisine mir'ül-ümeralık makamı ile 1.500 kuruş maaş verilmesinin uygun olacağı söylenmiş. Bu durumun, bu tarz olumlu ve başkalarına da örnek olması için teşvik edici olacağı da belirtilmiş.

93 Harbi gibi Osmanlı için son derece önemli bir savaşın arefesinde Eyüp Ağa'nın Osmanlı'ya ilticası Osmanlı için son derece avantajlı bir gelişme olarak görülmüş ki Eyüp Ağa'nın taleplerine hızlı bir şekilde cevap verilmiş. Bu konu hakkında İçişlerinden padişaha giden belgede, 1.500 kuruşluk maaşın masaríf-ı fevkaladeden karşılanabileceğinin münasip görüldüğu dile geitrimiş ve bu doğrultuda 11 Eylül 1877 tarihinde gerekli padişah iradesi çıkmıştır.¹²⁸

¹²⁷ Yakup Kartaş, ;(2012). Zilanlı Eyüp Paşa'nın Tarihi Kimliği Üzerine Notlar. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20 s.201-202

¹²⁸ BOA. İ. DH. (İrade Dâhiliye) 755/61624, Eylül 1877 (1294-N.2). 17 BOA. DH. (Dâhiliye Mektubi Kalemi)1322-59, 18 Ekim 1877

Savaş sırasında Rusya'daki Zilan aşiretinin reisi Eyüp Ağa Rusların verdiği rütbe ve maaşı terk ederek yüzlerce hanedan oluşan aşireti ile Osmanlı Devleti'nin sığınmış ve kendisine İsmail Paşa'nın yanında görev verilmiştir. Padişah iradesi ile emir-i rütbesi ve 1500 kuruş maaş vermiş. Eyüp Paşa savaş boyunca üstün hizmetlerde bulunmuş ve daha önce kendisinin Osmanlı hizmetine girmesine aracılık eden Erzurum valisi Kürt İsmail Hakkı Paşa'nın teklifi üzerine üçüncü rütbe-i Osmani nişanı ile taltif edilmiştir.

Eyüp Ağa'nın katılımı sembolik anlamda çok önemli bir olaydı ve savaşın hemen başında Osmanlı askeri bürokrasisine büyük bir moral sağlamıştır. Çünkü Rusya'da savaştan önce Osmanlı Kürtlerini kendi saflarına çekmek için yoğun çalışmalar gösteriyordu. Osmanlı Devleti'ne yönelik Savaş hazırlığı içinde olan Rusya, Kürtlerin desteğini kazanmanın gerekliliğinin farkındaydı. Rus askeri makamlarına göre bu savaştan ne Kafkas göçmenleri ne de Dağıstanlılar Osmanlı yönetimi için Kürtler kadar büyük bir öneme sahiplerdi bölgedeki Rus kaynakları Osmanlı Devleti'nin Kürtleri kazanmak için büyük bir çaba içinde olduğu ve çabalarında İngilizlerden de destek aldığı bilgisini geçmektedirler.¹²⁹

Eyüp Ağa savaş esnasında hem Erzurum Cephesinde hem de Doğubeyazıt cephesinde yanındaki 2000 civarında adamı ile orduya ciddi katkılar sunmuş. Bunu gören Osmanlı hükümeti hem kendisine rütbe ve maaş verilmiş hem de Ağrı ve Diyarbakır çevresinde uzun yıllar kalabilecekleri topraklar tahsis edilmiştir.

Zilanlı aşiretinin 93 Harbi esnasında Osmanlıya gösterdiği bu sadakati ileriki yıllarda da kullanılacaktı. Savaştan yaklaşık on yıl sonra kurulan Hamidiye Alayları içinde Zilanlı aşiretinden iki büyük alay teşkil edildi.

4.6 Kürtler'de En Güçlü Dergah: Norşin Dergahı ve Osmanlı-Rus Harbi

Nakşbendî-Hâlidî ekolünün büyümesi ve yayılması noktasında önemli merkezlerden biri de şüphesiz Sıbğatullah Arvâsî'nin (ö. 1870) halifesi Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) tarafından kurulan Bitlis'e bağlı Güroymak (Norşin) ilçesindeki Norşin

¹²⁹ Averyanov, (2010). Age. s.146-147

Dergâhı'dır.¹³⁰ Nakşbendî-Hâlidî ekolünün Nehri'den sonra önemli merkezlerinden biri olan Norşin Dergâhı, yalnız fonksiyon açısından değil, burada yetişen âlim ve sûflilerin isimleri nedeniyle aynı zamanda sembolik bir değer de taşımaktadır.

Norşin Dergâhı, Kürtler arasında geçmişte olan şimdi kapanmış yahut varlığını bir şekilde halen devam ettiren dergâhların ve medreselerin coğrafi olarak merkezinde yer aldığı gibi, kendisinden ayrılan veya bir şekilde ilişkisi bulunan Ohin, Tillo, Hazne, Menzil, Zokayd, Çokreş ve Kırtıloğlu gibi daha birçok dergâhın halen merkezi konumundadır. Nitekim bu dergâhın başındaki kişi, halen bu bahsedilen dergâhların şeyhleri ve mensupları tarafından sürekli olarak ziyaret edilmektedir. Dergâhın açıldığı senelerde Osmanlı Devleti'nin bir çok yönden gerileme dönemi içinde olması ve merkezî idarenin zayıflaması; Cumhuriyet sonrasında ise, ortaya çıkan yeni atmosferin zihinsel ve duygusal olarak uzakta görülmesi nedeniyle Norşin Dergâhı dinî, askerî ve sosyal hayatın bir çok alanında ciddi bir merkez haline gelmiştir. Sonraki yıllarda da ilmî ve tasavvufî etki alanındaki insanlar tarafından, duruşu dikkatle izlenen ve değer verilen bir konuma sahip olmuştur.¹³¹

Norşin dergahının bölgedeki fonksiyonu dini ders veren bir medreseden daha fazlasını ifade ediyordu. Çünkü bir dini eğitim merkezi olmanın yanında aynı zamanda yakın çevrenin sosyal ve siyasal sorunları ile de ilgileniyordu. Bu durum genelde Norşin dergahını özelde ise bu dergahta okumuş müderrisleri toplumda saygın bir yer kazandırıyor.

93 Harbi başladığında Norşin medresesinin başında Şeyh Abdurrahman-ı Tağî bulunmaktaydı.

Norşin Dergâhı'nın kurucusu olan Abdurrahman-ı Tâğî babasının Tâğ Köyünde¹³² ikamet etmesi nedeniyle Tâğî, halifesi Şeyh Fethullah-i Verkânîsî'nin köyü olan

¹³⁰ İbrahim Baz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî. Tasavvuf. İmî ve akademik araştırma dergisi. Sayı: 34, s.73-108

¹³¹ A.g.e s.110

¹³² Tâğ Köyü: Bitlis'in Hizan ilçesine bağlıdır ve 38 km. mesafededir. Köy, Hizan'ın doğu istikametinde İspairt olarak bilinen bölgenin merkezinde Arvas, Nurs ve Gayda yol kavşağındadır.

Verkanis Köyü¹³³ ziyaretinden sonra ise Seydâ unvanıyla anılmış ve tanınmıştır. Seydâ kelimesi genellikle medreselerde ders veren müderrislerin ortak unvanı olarak kullanılmakla birlikte, Tâğ medresesi ve daha sonra Norşin Dergâhı'ndan yayılan kolların etkin olduğu yerlerde Seydâ denildiğinde öncelikle Abdurrahman-ı Tâğî akla gelmektedir.

Abdurrahman-ı Tâğî halifeleri ile düzenli olarak mektuplaşır ve kendine bağlı tekkeleri bu şekilde yönetirdi. Bugün Mektuba-ı Taği olarak basılan eserde halifelere gönderdiği mektuplar yer almaktadır. Osmanlı-Rus harbinin başlamasına yakın iki halifesine bu konu ile ilgili mektup göndermiştir. Biri Bitlisli Hacı Yusuf Efendi'ye diğeri de Molla Yusuf isminde bir halifesine gönderdiği bu mektupların konusu 93 Harbi olduğunu görülmekte. Bitlisli Hacı Yusuf Efendi'ye yazdığı mektupta Osmanlı-Rus harbini büyük cihad olarak tanımlar şöyle der:

“Bu mektubu göndermemin sebeplerinden biri de Ğafsül Azam Seyyid Subatullah'ın sufilerini ve başka cemaatlerden de olsa sizin söziünüzü dinleyenleri bu büyük cihada teşvik etmekteki gayretlerinizi arttırmaktır. Çünkü bu cihat öncelikle müslümanlara güvenli bir ortam sağlamak, ikinci olarak Osmanlı Devleti'nin kuvvetini arttırmak, üçüncü olarak müslümanların başkalarına karşı izzetini korumak içindir.

Dördüncü olarak bu cihadı yapmakla ümmetin sığınağı Seyit Ubeydullah şah hazretlerine tabi bereketli feyzini hatta ve hatta saadat-ı kiramın bereketlerini celp etme vardır. Beşinci olarak şevk ile din için eziyetlere belalara katlanmak vardır ki bu da bu taifenin sevdiği bir şeydir. Ayrıca bu mübarek Topraklar ve tasarruf sahibi büyüklerin kabirleri ile şereflemek vardır. Ayrıca ümmetin sığınağı ve Şeyhimiz Şeyh Ubeytullah'ın muhabbet cezbesini kazanmak vardır.¹³⁴”

¹³³ Verkanis Köyü bugün Siirt'in Baykan ilçesine bağlı ve 25 km. mesafededir.

¹³⁴ Mektubat-ı Taği, (Ahmet Şahin Haz) İstanbul. 2015. Semerkant Yayınları. s. 84-85

Tağı burada bu savaşa katılmanın büyük bir cihad olduğunu altını çizdiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuvvetini arttırmanın da bu savaşa girme sebepleri arasında sayar. Ayrıca Tağı'nın ifadelerinden Şeyh Ubeydullah'ın bunu istediği ve ona olan muhabbetimiz gereği bu çağrıya gitmemiz gerektiğini söylemiş.

Tağı Molla İbrahim'e yazdığı mektupta ise dururmun ne kadar önemli olduğunu daha farklı cmlerle anlatır:

“Size Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Tahir'e hep birlikte asker toplamanızı istiyorum. Asker toplarken benim kimsem yok, ben tekim, benim savaşa katılacak bir halim yok, diyenlere aldırış etmeyin çünkü bu cihat farzı aynı olmuştur. Böyle diyenlere deyin ki kim ki Allah'a ve resulüne iman ediyorsa bu sefere katılsın. Mümin Allah'a resulüne iman edip ve böyle günlerde Allah yolunda savaşandır. Bu sefere dahil olmak için anne ve babanın rızasını almak geride kalanlara nafaka temin etmek ve borçları ödemek Őart değildir. Hatta Şeyh yani Gafı Hızani'nin oğlu Şeyh Bahattin her ne kadar cihada katılanlar çok da olsa dese de yine de asker toplayın. Hatta ve hatta kaza namazlarını kılmak için bile olsa bu cihattan geri kalmak caiz değildir.”¹³⁵

Abdurrahman-ı Tği'nin bu mektuplarındaki çağrısı zerine Nurşin Dergahına bağlı bir çok medreseden savaşa katılanlar olmuş. 93 harbine Şeyh Abdurrahman-ı Tği talebeleri ile beraber savaşa dahil olmuştur. Bu harpte Sıbgatullah-i Arvsi'nin oğlu Şeyh Celleddin ve talebesi Şeyh Hlid-i Olek ile Motkan bölgesinde savaşırlar. Şeyh Halid bu harpte Őehit düşer.¹³⁶

Norşin dergahından kaç kişinin katıldığı ile ilgili elimizde bir veri olmasa da dergahın kurucusu olan Abdurrahman-ı Tği'den halifelerine savaşa katılma ve asker toplama için emir kabilinde talepte bulunmuştur. Hatta bu yolda hiçbir mazeret kabul edilmemesi gerektiği vurgusu da son derece dikkat çekicidir. Norşin dergahından

¹³⁵ Mektubat-ı Tağı, (Ahmet Şahin Haz) İstanbul. 2015. Semerkant Yayınları. s. 84-85

¹³⁶ M. Şefik Korkusuz, Nehri'den Hazne'ye Meşayıhı Nakşibendi, İstanbul 2010. s. 193

böyle bir talebin çıkması bölgede cepheye katılım noktasında fazlasıyla asker toplatıldığını tahmin etmek zor değil.

SONUÇ

1876-1877 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihindeki en kritik savaş olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu savaşın sonucunda Osmanlı hem doğuda hem de batıda olmak üzere iki yönlü bir toprak kaybı yaşamıştır. Osmanlı için olumsuz olan sonuç bundan ibaret değildi, özellikle doğu cephesinde yaşanan yenilgi hem sebepleri hem de sonuçları itibariyle çok şey anlatıyor. Savaşın yaşandığı bölge Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafya olması Kürtleri savaşın en önemli aktörü yapmıştır. Söz konusu coğrafyanın üç ayrı devlet ile sınırdaş olması, bölgeyi politik açıdan daha özel bir konuma sokmaktadır. Rusya, İran ve Osmanlı'nın kendi politik çıkarları açısından bölge halkı üzerindeki kontrol etme istekleri çoğu zaman politik göçe neden olmuştur.

Bölgedeki durum uzun yıllar Osmanlı lehine iken 18. Yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı'nın merkezileşme politikası bölgedeki dengelerin değişmesine sebep oldu. Uzun yıllar Kürt Mirliklerinin idari sorumluluğunda olan Kürt bölgesi aşiretler halinde yaşayan Kürtleri idare etmek için kullanışlı bir sistemdi. Fakat merkezileşme politikaları çerçevesinde Osmanlı Devleti Kürt Mirliklerini bölgesel iktidarlarına son verdi. Bu yeni durum bölgede ciddi bir aktör değişikliğini beraberinde getirdi. Martin Van Brunessen'in ifadesiyle sivil Kürt toplumu ağa, şeyh ve devlet üçgenine sıkıştı. Yıkılan Kürt Mirliklerinin yerini aşiret ağaları ile şeyhler doldurmuştu ve bu iki yeni aktörün muhatabı Osmanlı Devletiydi. Nispeten daha güçlü ve daha disiplinli olan Mirlikler yerine artık daha disiplinsiz ve daha pragmatik davranan aşiretler vardı.

Bu yeni bölgesel sosyoloji ile 93 Harbine giren Osmanlıyı daha savaş başlamadan zorluklar karşıladı. Hem ekonomik açıdan hem de askeri açıdan oldukça hazırlıksız olan Osmanlı, bu iki ihtiyacı bölge halkından karşılayacağını düşünerek girdiği savaştan büyük bir yenilgi ile çıktı. Savaş ekonomisi için bir yandan ağır vergiler toplarken askeri ihtiyacını karşılamak için ise Kürt aşiret liderleri ile dini liderlerin kapısını çalıyordu.

Devlet savaştan önce Kürtler arasında geniş bir askeri alma kampanyası başlattı. Kürtler sadece iki yılığına askere alınacak olan yerleşik Kürtleri değil, rediflere kayıtlı olan ve nizam taburlarında daha önce askerlik yapmış ihtiyat mevcudunu da vermeyi

reddedince ve askerlik yapmamış aşiret Kürtlerinden başı bozuk celbine yönelik girişimler silahlı direnç ile karşılaşınca kampanya daha işin başında geçici de olsa başarısızlığa uğradı. Sultan Kürtler konusunda tecrübeli olan Erzurum Müşiri Semih Paşa'yı bu iş için görevlendirmişti. Kürtlerden düzenli süvari birliği oluşturmaya çalışmalarına başlayan Paşa mutassarrıflıklardan Kürtlerin asker vermeyi reddettiğine dair haberler aldıkça umutsuzluğa kapılmaya başladı. Asker vermeye söz veren Kürt aşiretleri de sözlerini yerine getirmek için çok acele etmezken bazı aşiretler ise Ruslarla görüşüyorlardı.¹³⁷ Osmanlı'nın bölgedeki yöneticileri işleri daha da zorlaştırmamak için zor kullanmamaya karar verdiler ve bu noktada Sultan'ın cihat çağrısı devreye girdi. Zira Sultan Kürt aşiretlerinin asiliğini bildiği kadar, Kürt Şeyhlerinin dini hassasiyetini de biliyordu.

Bu olumsuz tabloya rağmen Nehri Dergahı'ndan Şeyh Ubeydullah, Norşin Dergahı'ndan Şeyh Abdurrahman-i Taği halifenin çağrısına olum cevap verip savaşa önemli bir katılım sağladılar. Bunların yanında Zilanlı ve Bedirhani aşiretleri gibi büyük aşiretler de Osmanlı'ya nispeten küskün olmalarına rağmen sınırlı bir destek verdiler. Savaş sürecinde Sultan'ın özel övgülerine mazhar olan bazı ağa ve şeyhler savaş sonrasında yine devletin soğuk paşaları ile baş başa bırakılacağını bildikleri için savaş kredilerini tümüyle kullanmadılar. Osmanlı Devleti kısa süre önce kendisine tehdit olarak gördüğü için ortadan kaldırdığı güçlü ve disiplinli Kürt Mirliklerinin yokluğunun sıkıntısını çekiyordu.

Bütün bu olumsuz tabloya rağmen savaşa bütün imkanları ile katkı sunan Kürtlerin sayısı da bir hayli fazlaydı. Savaşın diğer tarafı olan Ruslar da Kürtlerin Osmanlı ordusuna büyük katkılarda bulunduğunu kabul etmişlerdi. Rus kaynaklarına göre Beyazıt bölgesindeki Kürtler Osmanlı ordusuna karşı bütün yükümlülüklerini yerine getiriyordu. Askeri birliklere bedava yağ ve koyun veriyorlardı, kadınlar da askerler için yön çorap örüyorlardı.

Bir yıl kadar süren bu savaşta Osmanlı büyük bir yenilgi ile çıkmış ve bölgede uyguladığı politikanın faturasını toprak ve Kürtlerin güvenini kaybederek ödemişti. Ruslar ile olan sınırdaki savaş ihtimalinin her zaman olacağını bilen Osmanlı, daha

¹³⁷ Celil, Celile, (1998). S.37

sonraki süreçte bölgedeki Kürt politikasını gözden geçirme ihtiyacı duymuş ve yeni adımlar atmaya başlamıştır. Kürt Mirliklerinin askeri gücünü dağıtan Osmanlı aşiret üyelerinden yeni askeri birlikler kurmaya karar verdi. İsmi Hamidiye Alayları olacak olan bu yeni oluşumun da ihtiyacını görmediğini Birinci Dünya Savaşında görecekti.

Osmanlı'nın Kürtlerden ihtiyacı olan desteği alması için onların ihtiyacı olan şartların oluşturulması, onların kendilerini Osmanlı çatısına ait hissetmelerini sağlayacak politikalar geliştirmesi gerektiğini görmedi ya da görmek istemedi. 93 Harbi sürecinde Osmanlı'nın Kürt aşiretleri ile olan zorunlu ilişkisini baktığımızda, genelde Kürtleri özelde ise temasa geçtiği birkaç büyük aşireti kendi lehine ihtiyaç duyduğu çerçevede ikna edemediği görülmektedir. Siyaset bili ve uluslararası ilişkiler çerçevesinden değerlendirildiğinde Osmanlı'nın tanzimat sonrası Kürtler özelinde sürdürdüğü azınlık ilişkileri iken ve idare etmekte oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSUN, Z. N. (1994). Osmanlı Tarihi, 4. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKYILDIZ, Ali, “Mehmed Ârif Bey”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.28, 2003,
- ALANOĞLU, Murat, Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- ANDERSON, M. S. (2010). Doğu Sorunu 1774-1923, (Çev. İdil Eser), 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AYERVANOV, Osmanlı-İran-Rus Savaşında Kürtler, Avesta Yayınları, 2014, İstanbul,
- AYTİMUR, Hüseyin, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Ubeydullah Sınır Savaşları ve Anlaşmalar, İstanbul, Hivda Yayınları. 2020.
- AZİZOĞLU, Nahide İrem. (2022), Ahmet Mithad Efendi Romanında Memuriyet ve Yönetim Algısı. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (36), 225-242
- Baz, İbrahim Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî. Tasavvuf. İmî ve akademik araştırma dergisi. Sayı: 34
- BEŞİKCİ, İ. Doğu'da değişim ve yapısal sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti), Ankara 1990, Yurt Yay.
- BRUINSEN, Martin Van, Ağa Şeyğ Devlet. İstanbul: İletişim Yayınları. 2013
- CELİLE Celil, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler, Özge yay. Ankara 1992,
- CHIRGUH, Dr. Bletch, Kürt Sorunun Kökenleri ve Nedenleri. İstanbul: Avesta Yayınları. 2009.
- ÇAKIR, Mehmet Saki, Seyyid Taha Hakkari ve Nehri Dergahı. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınevi. 2017
- ÇUBUK, F. (2017). Osmanlı-İran-Rus Hudut Boylarında Yaşayan Kürt Aşiretlerinin Bölgesel İlişkilere Etkisi (1850-1900). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- DENNİS, Brad (2008) Kurdish Armenian Relation in the LateOttoman Empair Power Structures and InteractiveBehavior. Yayınlanmamış Master Tezi, Utah Unersitesi.
- EBİNÇ, Sait, “Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 15; Lale Yalçın-Heckmann,
- EBU MANNEH, Butrus (2014) Halidiliğın Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış. Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- ERCOŞKUN, Tülay “Ahmed Saib ve Sancak Gazetesi”, Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, S. 26, Ankara 2008,
- ERCOŞKUN, Tülay, “Yeni Bilgi ve Belgeler Işığında Kaplan[zade] Ahmed Saib (1860–1918)”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXXVI, S. 61, Ankara 2017,

- ERKAN, Davut, (Haz) II. Abdülhamit'in ilk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I-II(1876-1880). İstanbul. Bengi yayınları. 2011.
- ERTUĞRUL, Ali, "Rehber-i Müverrihin: Mükemmel ve Muntazam Tarih-i Osmani Nasıl Yazılır?", İstem, S. 1, Konya 2003,
- EYİCİL, A. (2005). Siyasi Tarih, Gün Yayıncılık, Ankara.
- FİNDLEY, C. (1999). Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- HAKAN, Sinan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, İstanbul, Doz Yayınları. 2007.
- HALFİN, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, Komal Yayınları, 1976 İstanbul,
- JWAİDEH, Wadie, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi-Kökenleri ve Gelişimi, (İsmail Çekem ve Alper Duman, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları. 2000
- KAHRAMAN, Alim, "Mehmet Rifat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 28, 2003,
- KARADEMİR, Nihat, Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler: Modernleşme, Merkezîyetçilik ve İsyân, İstanbul. Nubihar Yayınları, 2017
- KARADEMİR, Nihat, Sultan Abdulhamid ve Kürtler, İstanbul, 2019, Nubihar yay.
- KARDAM, Ahmet, Cizre-Botan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyân Yılları. Ankara: Dipnot Yayınları. 2011.
- KARTAŞ, Yakup, ;(2012). Zilanlı Eyüp Paşa'nın Tarihi Kimliği Üzerine Notlar. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20
- KARTIN, Cengiz "Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde Doğu Anadolu Ve Güneydoğu Anadolu'daki Aşiretlere Yönelik Siyaseti", (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2005,
- KHOUR, Dına Rızk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul (1540-1834), (Çev: Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999,
- KLEIN, Janet, Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri. İstanbul: İletişim Yayınları. 2013
- KODAMAN, B. (1987). Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası. Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara No:67
- Konuyla ilgili Rusya'nın yaptığı bu tarz çalışmaların tamamı Butkov'un eserinde toplanmıştır. P.G. Butkov, Materialı dlya novoy istorii Kavkaza, s 1722-1803 gg, (St. Petersburg 1823), ç. I-III.
- KORKUSUZ, M. Şefik, Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi, İstanbul 2010
- M. RIFAT BEY, M. (2010). 93 Harbi Faciası, (Yay. Haz. Tahsin Yıldırım,) Dün Bugün Yarın Yayınları,
- MALİNOWSKİ, B. İnsan ve kültür. Ankara 1990, V Yayınları,

- MALMİSANİJ, Cizra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesinin Tutanakları, İstanbul, Avesta yayınları. 2013
- MARDİN, Ş. (1992). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MİYASOĞLU, E. (2017). Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi. M. Miyasoğlu (Haz), Ahmet Midhat Efendi Armağanı içinde. İstanbul.
- NAİM, Mustafa Efendi, Tarihi III, İstanbul, 1281,
- NEHRİ, Şeyh Ubeydullah, Tuhtetu'l-Ahbab(Mesnevi-i Şeyh Ubeydulla Nehri), Neşreden: Seyyid İslam Duagu, İntişarat-ı Hüseyini, Urmiye, 1386
- OTHMAN, Ali, (1997). Southern Kurdistan Durinthe Last Phase of Ottoman Control: 1839-1914. Jurnal of Muslim Minority Affairs, Vol 17, No:2, 1997
- ÖRS, Orhan, Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909), İstanbul, Nubihar, 2019,
- ÖZDEMİR, M. ve GÖÇEN, G. (2014). Ahmet Midhat Efendi ve “Felâton Bey ile Rakım Efendi” Romanında Değerler Eğitimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(31),
- PARLAK, B. (2009). Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımalar. Erişim:12.04.2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4778/65832>
- PAŞA, Celadettin Mahmud, Mir'at-ı Hakikat, Cilt: 1-2-3. (Doç. Dr. İsmet Miroğlu, Haz) İstanbul, Berakat Yayınları.
- PEHLİGANOĞLU, A.Öner. Ortadoğu ve Türkiye. İstanbul: KastaG Yayınevi. 2004
- SOYLU, Kerem, Mesail-i Mühimme-i Kürdistan. Diyarbakır, Diyarbakır Kürt Enstisü. 2010
- Stephen Ralph Duguid, The Politics of Unity: hamidian Policy in Eastn Anatolia. Middle Eastern Studies, Vol. 9, No. 2 (May 1973)
- SÜMER, Faruk, “Yerel Bir Güç olarak Aşiretin Siyasal Fonksiyonu”, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2009,
- ŞEKER, Huzeyfe, (2019) 93 Harbin'ne Kadar Rusya'nın Osmanlı Politikası ve Ahmet Saib'in “Son Osmanlı Rus Muharebesi” Yayınlanmamış Yeksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- ŞİMŞİR, Bilal, Kürtçülük (1787-1923). Ankara: Bilgi Yayınları, 2001
- ŞUR, Tuncay ve ÇAKMAK, Yalçın, Aktör Müttefik Şaki, Kürt Aşiretleri, İstanbul, İletişim yay. 2021,
- TAĞI, ABDURRAHMAN, Mektubat-ı Taği, (Ahmet Şahin Haz) İstanbul. Semerkant Yayınları. 2015
- TENİK, Ali Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar, Nubihar, İstanbul, 2019,
- UÇAROL, R. (2008). Siyasi Tarih 1789-2001, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- UÇAROL, Rıfat, “Gazi Ahmet Muhtar Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 13, 1996,

UÇAROL, Rifat, Ahmet Muhtar Paşa, Derin Yayınları, İstanbul, 2015.

ULUERLER, Sıtkı; “Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur’un Yeri (1849- 1852)”, Turkish Studies, Volume:10/5 Spring 2015,

Y. ŞAHSUVAROĞLU, Haluk, “Tarihten Sayfalar: Ahmed Saib Bey”, Akşam Gazetesi, 4 Mart 1950,

Yıldız, Z. (1992). Kürt Gerçeği. Yeni Asya Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

ZEKİ BEY, Mehmet Emin Kürtler ve Kürdistan Tarihi, (17.bs) (Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Arslan, Çev). İstanbul, Nûbihar yayınları. 2008.

ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. (Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul, İletişim Yayınları. 2000

